АНАТОЛЬ БАРОЎСКІ

Вужык

Анатоль Бароўскі

ВУЖЫК

аповесць

Вужык

1.

– Тады скажыце, калі ласка, а вы самі ў той час дзе знаходзіліся, калі не сакрэт?

Позірк у следчага спакойны, у шэрых вачах – абыякавасць, падобная на стому. Было ўражанне, што ён і папытаўся нехаця, яму і не трэба быў адказ. Бо ён яго ведаў загадзя. Кожны раз, калі прамаўляў свае пытанні, правае брыво падскоквала ўверх, выгіналася дугой – і тут жа апускалася, прыкрывала вока зноў, – як усё роўна хавала затоены позірк.

– Ды які тут можа быць сакрэт – на другім аб’екце быў. Для бальніцы кацельню будуем…

– Мг… Панятна.

Следчаму гадоў за трыццаць. Голас ціхі, прыглушаны, спакойны. Ніжняя губа таўсматая, раз-пораз прыціскае верхнюю, што прыдае выгляд задумлівасці і аналізу пачутага; твар хударлявы, абветраны і таму здаваўся строгім і непрыступным…

– Такое яшчэ пытанне. А перад тым, як адлучыцца, вы вызначылі аб’ём работы кожнаму рабочаму брыгады?

– А як жа. Тое можа і брыгадзір пацвердзіць, – уздыхнуў Зубрыцкі, унутрана адчуўшы, што кола расследвання круціцца не ў тым кірунку, у якім бы яму жадалася – следчы спакваля падводзіць усю справу так, каб навесіць усю віну ў трагедыі толькі на яго аднаго.

– Ну, з ім яшчэ у нас будзе гаворка, мо і не адна, а цяпер мы пакуль толькі з вамі вядзем яе…

Зінчук – такое прозвішча следчага раённай пракуратуры – глядзеў у акно, аздобленае арнаментам з рабрыстай арматуры, пафарбаванай у блакітны колер, абдумваў, як коратка і змястоўна напісаць чарговы

адказ. Потым, сабраўшыся з думкамі, хутка стукаў па клавішах югаслаўскай чырвонай машынкі, паўтараючы ўголас сказаныя перад гэтым Зубрыцкім словы, шыхтаваў аповед-прызнанне ў стройную і лагічную, без эмоцый і пачуццяў, лінію. Зноў пытанне – зноў адказ.

Пытанне. Адказ…

Зубрыцкі разумее, што на кароткія пытанні і адказваць трэба коратка, каб следчы не заблытаўся ў фактах, бо ў яго вунь колькі папак на стале – у кожнай таксама напісана і засведчана не адна трагедыя і гора, лёс і жыццёвая выбоіна невядомых яму людзей…

Потым Зінчук зноў доўгі час маўчыць, збіраецца з думкамі, выдыхае паветра, як здымае цяжар з душы, які распіраў яго, прыгнечваў, – і ў яго пасвятлеў, здаецца, твар. Зубрыцкі не ведае, што следчаму пракурор адпусціў мала дзён на заканчэнне гэтай крымінальнай справы, бо пракурор хоча перадаць справу ў суд перад сваім адпачынкам, бо ў яго на руках пуцёўка…

2.

– Прачытайце і падпішыце, – падаў следчы пратакол допыту. – Пасля слоў “мною прачытана, з маіх слоў усё запісана правільна…”

Васіль прабег позіркам па радках, адразу ўбачыў, што скажэнняў і адсябеціны не было. Следчы, мусіць, і не дамагаўся вырваць у яго паказанні, выгадныя для сябе, пераносіў словы прараба на паперу амаль слова ў слова. Узяў шарыкавую тонкую ручку і размашыста распісаўся пад надрукаваным тэкстам.

– Усё?

– На сёння – усё, Васіль Андрэевіч. А калі трэба будзе, то паклічам. Усяго вам добрага.

Зубрыцкі развітаўся, выйшаў у калідор, прычыніўшы за

сабою дзверы – стрымліваў іх, каб скразняк, што пнуўся з акна, не бразнуў дзвярыма… Адышоў колькі крокаў ад дзвярэй Зінчука, потым ступіў у прыцемак, дзе слаба цадзілася ад вузкага, з вуліцы, акна святло, паглядзеў на людзей, што сядзелі на крэслах у чаканні выкліку, уздыхнуў, адчуў, што не хапала свежага паветра – і рашуча пакіраваў да выхаду, адзначаючы пра сябе, што на душы было гідка і трывожна: як быццам да плячэй яго прымацавалі бетонную пліту і сказалі-загадалі, каб ён цягаў яе на сабе штодня…

А пліта як прыстала да плячэй – і садраць ці адарваць яе было ўжо немагчыма.

Надоечы прысніўся яму дзіўны сон…

Сніўся Васілю вужык. Быццам трымаў яго у руках – халоднага і бяскроўнага, але такога блізкага і роднага, – і шэрая безабаронная паўзучая істота сагравала яго дзіцячую душу, як і тады, у тыя далёкія дні пяцьдзесят другога года.

Васілёк у сне пытаўся пра нешта ў вужыка, хацеў дазнацца пра нейкую праўду, каб пазбавіцца ад душэўнага болю, які не сунімаўся, разрастаўся і даходзіў, здавалася, да самага сэрца. І яму штосьці тлумачыў вужык – разяўляў рот і дрыготкім язычком-нітачкай дакранаўся да шчакі. Нешта ж гаварыў, а што – не чуваць, таму вужык сіліўся, натужваўся, аж выгінаўся, каб пачуў Васілёк яго словы і зразумеў… Нерваваўся нават, паводзіў сябе неспакойна, трывожна, гатовы быў крычаць, папярэджваючы яго пра нешта, а пра што канрэтна, хлапчук не разумеў, не ведаў, нават і не здагадваўся, – таму і не прадчуваў нічога…

Раніцай, ідучы на працу, адчуваў, што ў душы пасяліўся два пачуцці. Як два чалавечкі усё роўна жылі ў ім. Адзін з іх – пяшчотны і добразычлівы – саграваў душу ўспамінам-бліскаўкай пра дзяцінства, а другі – маўклівы і насуплены – маўчаў, але ад яго сыходзіла нейкая незразумелая трывога. Яна шылася пад сэрца, тачыла, як шашаль дрэва…

Не пакідала яго трывога і тады, калі праводзіў у вагончыку пяцімінутку, і апасля, калі гаварыў з брыгадзірам Зыкавым пра дзённы план работы. Узмацнілася, сам не ведаў ад чаго, і тады, калі пачаў збірацца, каб адлучыцца на рыштаванні будаўніцтва кацельні для бальніцы – на другім канцы горада, у Беліцы… Нешта не пускала яго туды, як усё роўна калючы дрот чапляўся то за штаны, то за куртку, і нехта ўвесь час крычаў на вуха, каб не ехаў, каб застаўся…

3.

– Ну, дык як, Андрэевіч, – не адступаў ад яго брыгадзір Ступакоў з таго ж аб’екта – не ладзілася ў яго работа на кацельні і ён прыехаў да прараба за падтрымкай і дапамогай, – едзем ці не?

– Едзем, Алесь, едзем, – махнуў рукою на свае трывогі і першы падаўся да легкавіка, на якім прыімчаў брыгадзір.

Праз колькі хвілін заехалі на будаўнічую пляцоўку бальніцы. Васіль Зубрыцкі з першага позірку вызначыў, чаму не ідуць справы ў брыгадзіра, пачаў тлумачыць, паказваць, адначасова і папракаючы яго ў няўмецтве арганізаваць работу.

І як толькі яны падышлі да кацельні – падняліся на штабель складзеных адна на адну панеляў перакрыццяў, – да Зубрыцкага падкаціўся калабком намеснік галоўнага ўрача па гаспадарцы Лявонаў, акругліў вочы, нейкім спалоханым голасам абвясціў:

– Васіль Андрэевіч, цябе тэрмінова выклікаюць да тэлефона, проста неадкладна…

“Ну, во, нездарма ўсё… Пра што і папярэджваў вужык?..”

– Хто?

– Не ведаю. Прасілі, каб паклікаў адразу, як прыедзеш.

Зялёная слухаўка ляжала на паліраваным стале, чорны шнур, скруціўшыся, нагадваў таго вужыка, што прысніўся ноччу. “Эх, вужык, вужык, і праз шмат гадоў ты бароніш мяне ад бяды… Папярэджваеш, хвалюешся за мяне, і дзякуй табе за тое – лягчэй, падрыхтаванаму ўжо, пераносіць удары лёсу…”

– Зубрыцкі слухае!

– Васіль Андрэевіч, гэта Зыкаў. У нас, братка, бяда…

– Якая бяда – не цямні!? – адразу немаведама чаго ўзарваўся прараб – не вытрымалі нервы ад доўгага прадчування той бяды. – Ну?!

– Архіпаў загінуў… бетоншчык…

– Як загінуў?! Чаго? Дзе?!

Зыкаў памаўчаў крыху, мусіць, збіраўся з сіламі ці падбіраў патрэбныя словы, даказаў:

– На яго ўпала пліта. Яе бульдозер ссунуў. А Віцька не ведаў, што ён у кар’еры. Бяда адным словам, Андрэевіч. Прыязджайце, на месцы пабачыце…

“Эх, вужык, вужык!.. І адкуль ты, дружа, ведаў, што так будзе? Так стараўся мне пра гэта сказаць, і… Каб жа ўмеў ты гаварыць, а не толькі папярэджваць. У дзяцінстве я цябе, здаецца, разумеў, кожнае жаданне разумеў. А дарослым стаў, то і разарваліся духоўныя нітачкі, што звязвалі неадрыўна нас… Эх, вужык, вужык…”

Здарылася тая бяда на будоўлі у перадапошні дзень снежня.

Ён гуляў з ім, як з малым шчанюком ці кацянём, – хаця такое параўнанне можа было і недарэчным: ні гаўкаць, ні мяўкаць вужык не ўмеў. Маўчаў, як рыба, хаця і да рыб ён не меў дачынення, хіба толькі мог выдатна плаваць…

Васілёк з ім дружбу завёў можна сказаць нечакана, выпадкова, бо хіба можа дружыць чалавек і паўзучая істота?

Гады былі галодныя, і, каб пракарміцца, рашылі з маці, што ён будзе пасвіць людскую гавяду.

На самым пачатку вайны на бацьку прыйшла пахавальная…

Бацька яму помніўся вясёлым і гаваркім, з гармонікам і высокім светлым чубам…

І запомнілася, як ён насіў Васілька на плячы, – тады здавалася, што падымаў ён яго пад самае неба, вышэй, чымляталі птушкі і самалёты… І як гушкаў на арэлях… Прывязваў бацька на ланцугах дошку да перакладзіны, якую паклаў на дзве грушы-дзічкі, што раслі ўпобачкі, – і разгойдваў яго, здавалася, вышэй за тых дзічак… Страшна было, але стараўся не паказваць той страх бацьку…

І на кані катаў… Усё засталося ў дзіцячай памяці светлым і прыемным напамінкам…

Маці пасля здзіўлялася – няўжо ён у чатырохгадовым узросце мог памятаць такія падрабязнасці? А ён усё памятаў, да самых драбніц і дробязяў… Аднаго хіба не запомніў – як бацька пайшоў на вайну. Ну не помніць, і ўсё тут. Загуляўся з хлапчукамі на задворку, і вельмі ж не хацеў ў азарце гульні ісці развітацца з бацькам. Думалася тады: сходзіць бацька на тую вайну і вернецца хутка. Верылася, што бацька адлучыцца ненадоўга, – раніцай ці заўтрашнім вечарам адчыніць дзверы ў хату. Бо і раней такое было – развітваўся, і неўзабаве вяртаўся дадому – Васілёк і замаркоціцца па ім не паспяваў…

Старэйшы брат, Сяргей, быў яшчэ ў войску – доўга пасля перамогі не адпускалі дадому. Васілёк дужа засумаваў па ім, і таму не мог дачакацца, калі прыедзе – ото было б лягчэй: што ж ён можа сваімі дзіцячымі рукамі? І ў хаце пуста – нішчымніца і голад, штодня ў

жываце жабы крумкаюць… А так бы зажылі вясёла са старэйшым братам і матуляй.

– Пайду я, мамка, у пастушкі, – сказаў, як даўно выспеленае сваё рашэнне, апусціў галаву, каб не глядзець у вочы маці, – глядзіш, а якая-ніякая падмога будзе. Не прападзем, з голаду не памром!

Маці маўкліва прытуліла сына да сябе.

4.

Самае цяжкае і пакутлівае – уставаць ранічкай.

Вялікімі намаганнямі адрываў ад падушкі галаву. Праўдзівей сказаць, маці адрывала падушку ад галавы, – не мог хлапчук адляцець ад сваіх дзіцячых сноў… А мо і не ад сноў, а ад таго, што не пераставалі, балелі ногі і спіна – папахадзіць за статкам цэлы дзень не кожнаму і па сіле ў яго ўзросце.

Але так было ў першы тыдзень. На другім ён і сам прахопліваўся, ускокваў бадзёра з ложка, бег адразу да мыцельніка, каб халоднай вадой прагнаць ад сябе рэшткі сну… Уцягнуўся неўпрыкмет, прывык, і стала ўжо нашмат лягчэй хадзіць кожны дзень за гавядой…

Выпасваў найбольш на балацявінах, па мурожнай траве, а потым чакаў, калі здаволяцца рагулі пашай – гнаў да Ігналявага селішча, дзе стаялі грушы і яблыні, буйна расла шыпшына і чарнабыл, – там заўсёды ляжалі каровы і жавалі жуйку.

Ігналя з сям’ёй яшчэ да вайны, перад самым яе пачаткам, выселілі і пагналі ў Сібір. Як кулакоў. І яшчэ дзве сям”і разам з ім. Як сядно за кампанію. Каб, значыцца, весялей было на невядомай і злой зямлі…

От ужо калі каровы прыжмурвалі вочы, не перастаючы жаваць, што аж сліна ў іх сцякала на мурог, пастушок ухітраўся і сам драмануць якую гадзіну ў цяньку. Тады,

прачнуўшыся, адчуваў, як у яго прыбавілася сіл і бадзёрым адчуваў сябе да самага вечара.

А ляжаць Васілёк любіў на сваім звыклым месцы – каля старога дубовага пня, каля якога вымкнулася ў неба разгалістая ліпа. Торбачку пад галаву, спіной да пня – і як толькі прымружваў вочы, адразу яго агортваў сон. Тады ўжо пастушок не чуў, як гулі-нылі ногі, як пачувалася рука – увесь час не выпускаў з рук важкую пугу, – і правальваўся ў свае сны, лётаў і бегаў, даганяў некага, як і ганяліся за ім, жартуючы, весела смеючыся…

Тады ён заснуў адразу і моцна.

Неспакойны быў дзень – каровы гізавалі, не ведаючы куды сябе падзець, – даймалі іх надакучлівыя і кусучыя здрокі, дапякалі, даймалі ўсюды – і ў кустоўі, і ў вадзе. Ледзьве сабраў іх у гурт. Пакуль бегаў то за адной, то за другой, дык і вымак спрэс – пасля зацяжных дажджоў дарогі і лагчыны былі гразкія і слізкія…

… Прачнуўся ён раней, не як заўсёды.

Яго як хто таўхануў пад бок – лёгенька так, далікатна. Падумаў найперш, што статак разбрыўся хто куды і яго раскартухала трывога за кароў. Паглядзеў – і адразу адлягло ад сэрца – усе каровы ляжалі, праўда, адна толькі Пярэстая – цёткі Вікці – стаяла каля алешыны па калена ў балотнай твані, і, пусціўшы з пысы сліну, варушыла лена сківіцамі.

І тут ён раптоўна ўбачыў, як з шэрага пня звесіўся над яго галавой цёмнай вяроўчынай доўгі вуж – як шукаў месца, куды спаўзці, і мерыўся ўжо ўпасці яму на грудзі.

– Вужык! – абрадваўся, напачатку толькі ўздрыгнуўшы імгова, ды не ад страху, адно ад нечаканасці, і ўхапіў яго акуратна рукамі і паднёс да вачэй. – Вужык-тужык! І ты тут адпачываеш? А я і не ведаў, што мы з табой

суседнічаем. Бачыш, мы ўдвох аблюбавалі гэтае месцейка…

Язычок у вужыка чорненькі, вочкі малюсенькія, як макавінкі, жоўтыя вушкі – як вясновы кураслеп. Ён пальцам пагладзіў яго па галаве, пахукаў, як адаграваў усё роўна ад холаду.

Вужык, мусіць, адчуў яго дабрыню, бо пачаў абвівацца па руцэ, гайдацца на ёй, раскачвацца. А потым, як паразумеліся, як раззнаёміліся, на шыі ўжо гальштукам завязваў яго, запазуху пускаў і рагатаў, адчуваючы, як ён, халодны, бы кавалак ільду, поўзаў на спіне і жываце…

І павялося ўжо так кожны дзень – толькі прыгоніць пастушок статак на Ігналяву паляну, а вужык ужо чакае хлапчука, неспакойна круціцца на пні, як выглядвае яго. Пастушок адкаркоўвае бутэльку, налівае ў сагнутую далоньку малако і пачынае паіць вужыка. Калі вып’е, зноў далівае. Да тае пары, пакуль не нап’ецца… А пасля ўжоВасілёк абедае сам. А вужык назірае за ім, маўкліва лежачы на шурпатым пні або на плячы.

Калі ж збіраўся заснуць, то пакідаў яго на пні альбо клаў сабе на грудзі. А то засоўваў пад сарочку – і так спаў, не зважаючы на яго.

Прачнуўшыся, устаўшы, падымаючы статак і гонячы гавяду далей, не пакідаў вужыка, браў яго з сабою. Вужык любіў, калі хлопчык клаў яго на пляча, ідучы сваімі пастушкоўскімі сцежкамі.

Тады вужык выдоўжваў галаву – глядзеў наўкола, праяўляючы цікавасць да ваколля.І можна было падумаць, што вужык і не вужык зусім, а нейкая маленькая, але дужа разумная істота, – бо хіба ж можна так каму другому ўважліва сачыць за наваколлем, любавацца прыродай, сонцам, ранішнім туманам?

Дзіўна было хлапчуку бачыць такое, яшчэ радасней ведаць, што ёсць у яго такі сябар. Ні ў кога ў свеце няма

такіх сяброў.

5.

Разумець душы жывых істотаў навучыў яго настаўнік Міхась Крупа.

Міхась Пятровіч быў дырэктарам Крушнянскай школы. Вёў біялогію і заалогію. І мог гадзінамі расказваць пра жыццё мурашоў і вавёрак, баброў і барсукоў.

То ж па яго задумцы ў школе вучні зрабілі жывы куток, дзе пасяліліся вужы і гадзюкі, вавёркі, бусел з перабітым крылом, варона, якая навучылася гаварыць, і ўсе дзеці пыталіся ў яе: “Калі нам на ўрок?” Манька, так яе празвалі дзеці, крычала на ўвесь голас, смешна картавячы літару “р”:

– На ўр-ррок пар-рррра! На ўр-рррок пар-ррра-ааа!

Той жывы куток за колькі крокаў, а магла б, то і за тысячы кіламетраў абыходзіла б завуч школы Леакадзія Гаўрылаўна, а па-вясковаму – проста Лёдзя. Яна не магла глядзець на вужоў і гадзюк, так бы мовіць, арганічна іх не выносіла, таму гідліва адварочвалася і крывілася…

Якое свята было для дзяцей, калі дырэктар школы праводзіў свае ўрокі на прыродзе – у лесе! Асабліва падабаліся такія ўрокі Васільку. Тады, здавалася, перад дзятвой ажывала кожная травінка, кожная кветачка. Вось тады пры Міхасю Пятровічу і ўзяў Васілёк у рукі вужа, які поўз недалёка ад ног, па траве.

Дзяўчаткі адскочылі ад яго, завойкалі, са здзіўленнем глядзелі, як хлопчык смела трымаўся з паўзуном.

– Не бойцеся, дзеці, вуж – самае бяскрыўднае стварэнне, – супакоіў усіх дырэктар школы і ўзяў сам у Васілька вужыка, – на зямлі іх маецца паўтары тысячы відаў, а ў нас, на Беларусі, усяго два – вуж звычайны і

гладкі – мядзянка.

– А мне бабуля казала, што калі ўкусіць мядзянка, то потым штогод ад месца ўкуса адвальваецца кавалак мяса, – сказала Палінка, суседка Васілька, і тут жа зачырванелася, апусціла галаву – сарамлівая была, слова лішняе баялася сказаць на людзях.

Рыта, дачка Крупы, стаяла побач і разглядала зусім зблізку вужа. Васілёк мірганууў ёй – вазьмі ў рукі, не бойся…

– Не, Палінка, бабка падманьвала цябе, баялася, каб ты адна ў лес не хадзіла. Мядзянка – таксама бяскрыўдная істота. Яна ніколі не нападае на людзей. Дарэчы, як і гадзюка. Яна пазбягае сустрэчы з чалавекам. Гэта калі ўжо нехта ўзлуе яе чым-небудзь, і то гэта рэдкая, вельмі рэдкая з’ява…

Дырэктар вярнуў Васільку вужыка, папрасіў:

– Аднясі, хлопча, яго туды, дзе злавіў.. Няхай гуляе сабе на волі…

Рыта пайшла следам і глядзела, як ён выпусціў яго з рук, як шустра пабег-папоўз ад людзей лясны жыхар – як абрадваўся, што яго адпусілі на волю…

6.

Васілёк і вужык пасябравалі.

І ўжо не маглі адзін без аднаго. Калі ранічкай пастушок падыходзіў да яго, вужык як ажываў, выкручваўся, выгінаўся, галаву падымаў, і супакойваўся толькі тады, калі пастушок браў на рукі. Як немаўлятка якое, што прывыкла да рук бацькоў…

Аднаго разу, па абедзе, калі пастушок гнаў статак на новыя сакаўныя паплавы, хочучы, каб яны наеліся сытна – аж да раніцы, сустрэў на лясной сцяжыне

аднавяскоўца Рукана – з мехам за плячыма. Што было ў мяшку – аднаму Богу ведама…

– Здароў быў, пастух! Як мая кароўка – наетая?

– Добры дзень! А чаго ёй галоднай быць – травы ўсім хапае. Сакавітая яна ўсюды – не лянуйся, хапай.

Рукан падаў руку. Васілёк выдаўжыў сваю, каб паціснуць далонь аднавяскоўца. Калі ж рукі дакрануліся адна да адной, Рукан войкнуў, вырачыў, акругліў спалохана вочы і рэзка аддзёрнуў сваю.

– А-ааа! – зароў, адмахваючыся як ад нечага страшнага, – аж адскочыў порстка на бяспечную адлегласць.

Толькі тады здагадаўся Васіль, ад чаго так сябе павёў Рукан – на руцэ, абвіўшыся спружынай, стаіўся вуж.

– Падла ванючае, панімаш, ты жартаваць уздумаў? Пасміхацца з мяне? Ну, я табе… Век будзеш мяне памятаць, папомні маё слова!

– Ды я не вінатаваты, дзядзька Рафал. Я не жартую. Я з ім кожны дзень гуляю. Падружыліся мы з ім. Во гляньце, ён не кусаецца… Не верыце, дык дырэктара школы спытайце – і ён тое ж самае скажа. Даруйце, калі так, я ж не хацеў… Забыўся я пра яго, што ён у маёй руцэ…

І ён паклаў вужыка на патыліцу, закруціў яго, як шалік, а пасля, падумаўшы, кінуў у адтуліну расшпіленай сарочкі – каб не злаваць Рукана.

– Падружыліся яны, тваю маць… Дружбакі, тваю маць, панімаш, не разлі вада… Панімаш… Ты мне гэтае папомніш. Дырэктара спытаць, тваю маць… Я як спытаю, дык моташна стане. Яшчэ трэба разабрацца, чаму той дырэктар вас вучыць, панімаш… З людзей здзекавацца і пасміхацца? Тваю маць, панімаш…

Рукан таптаўся, як танцаваў на адным месцы незразумелы танец, шукаў і не знаходзіў мяшок, што асунуўся з-за спіны на зямлю, наступаў на яго нагамі – і

не бачыў. Як аслеп са страху. Васільку і смешна было ад такіх паводзін Рукана, але тут ужо было не да смеху – мог раз’ятрыцца і кінуцца з кулакамі. Але дзіцячым розумам разважаў – не, не кінецца на яго, раз так баіцца вужоў, то і не падыдзе да яго, не асмеліцца… Абаронцам стаў вужык.

Мяшок усё ж знайшоўся.

Рафал выцер рукавом узмакрэлы твар і лоб, зіркануў яшчэ раз нядобра ў бок пастушка, закінуў мех за плячо, крутануўся на гумавых дзіравых ботах – і пасунуўся ў гушчарняк, усё яшчэ нешта гугнявячы сабе пад нос…

А вужык як адчуў нешта – стаіўся пад сарочкай, не варушыўся, не напамінаў пра сябе. Пэўна, адчуў злога і нядобрага чалавека.

І нават пазней, калі і адышлі ад таго месца, як ні стараўся разварушыць і развесяліць вужыка, – той не паддаваўся, быў нейкі вялы, абыякавы – злое слова чалавека і чорная энергія падзейнічалі на вужыка прыгнятаюча.

Тады ж і зразумеў Васілёк Зубрыцкі, што вужык вельмі чуйна рэагуе на дабрыню і пяшчоту, і не пераносіць лядайкага і агрэсіўнага воклічу. Падумаў яшчэ – вужык не памыліўся ў Рафаілу. Рафаіла ніхто ў вёсцы не любіў. Не любілі яго і да вайны, і ў вайну. І – пасля вайны…

Як і сястру яго, Лёдзю.

Пастушок узяў у абедзьве рукі вужыка, паднёс да твару.

– Ты ж вельмі разумная істота, ці не так, Паўзунок? – дапытваўся ў яго хлапчук. – Ты ўсё чыста разумееш, ды сказаць не можаш. От каб ты ўмеў гаварыць, мы не маглі б з табой нагаварыцца за дзень… Я б табе столькі расказаў бы пра сябе. Як і ты пра сябе. Праўда, Паўзунок?

Але вужык маўчаў.

Ён нават прымружыў вочы. Як спаў усё роўна. Ці не

хацеў весці размову са сваім сябрам. Не ад крыўды. Ад стомы. Ад сполаху.

Паўзунок споўз з рукі, пасунуўся ў расшпіленую адтуліну сарочкі.

Не варушыўся, ляжаў – адпачываў, прыходзіў у сябе…

7.

Новы год быў сапсаваны.

Збіраліся з жонкай Марынай пайсці да сяброў – дамаўляліся яшчэ з месяц назад, што збяруцца разам, – але з такім настроем толькі дровы калоць, каб на расколцы круглякоў вымясціць свой пануры настрой.

Жонка сказала, узважыўшы ўсё:

– Будзем дома сустракаць. Нікуды не пойдзем.

Пра выпадак на будоўлі не напамінала, нічога не раіла, не супакойвала нават – ведала, што тут не паможа ні слова, ні парада, наадварот, можна зрабіць больш балюча…

– Марына, я хачу выпіць, – глуха прамовіў Зубрыцкі.

Жонка прынесла пляшку каньяку і шклянку, не чарачку, паставіла на стол. Ён падышоў да серванта, адчыніў шкляныя дзверцы, узяў вялікі крышталёвы фужэр. Наліў як не поўны – і выпіў нагбом за некалькі глыткоў.

Смаку не адчуў. Нават не скрывіўся – як ваду піў.

Марына не здзівілася – усё разумела.

У той жа момант падумала, што можа гэта і ратуе мужыкоў ад стрэсаў і інфарктаў у такія моманты, хто ведае…

Васіль узяў з вазы жоўтую антонаўку і ўпіўся ў яе зубамі.

Праз колькі хвілін адчуў, як прыглушылася нудота, некуды адсунулася і трывога – мо за белыя фіранкі акна, кульнулася кумельгам ў халодную цемрадзь начы…

На экране тэлевізара мільгалі кадры нейкай кінахронікі – будаўнікі з вясёлымі і шчаслівымі тварамі ўзводзілі дом. Насілі раствор і цэглу, працавалі з імпэтам і паказвалі ўсяму свету, што яны самыя задаволеныя і шчаслівыя людзі на зямлі. Усміхаліся, мусіць жа, аператару, што здымаў іх, а што было ў кожнага на душы, можна было толькі здагадвацца… Гучэла ў дадатак бадзёрая, музыка, і ўсе гледачы павінны былі разумець, што гэта гучыць апафеоз найшчаслівейшага жыцця ў самай шчаснай краіне свету – вялікім і непарушным эсэсэсэры…

А Васіль памятаў добра, як ён падымаўся на рыштаванні. Холад і голад праймалі яго юначую, яшчэ дзіцячую душу. Каб выжыць у гэтым жорсткім і несправядлівым свеце, ён браўся за работу ў выхадныя дні – клаў з былымі фэзэвушнікамі падвалы і сцёпкі, падмуркі пад прыватныя дамы… Людзі давалі нешта і ўкусіць, і капейчына нейкая перападала…

Усё ж выпадалі ніштаватыя дні, калі не вуркатаў страўнік, калі на галодны дзень быў прыхаваны ладны кавалак сала…

Цэнтральная вуліца Гомеля – гэта яго дамы.

Ён клаў сваімі рукамі цэглу, узводзячы сцены тых дамоў. Бальніца, гасцініца, жыллё…Ці ўспомніць яго хто-небудзь калі добрым словам? Ці падзякуе? Наўрад ці… Але ці трэба яму тое? Пэўна ж, не, ні ў героі, ні і ў вядомыя асобы ён не імкнуўся, – проста выконваў сваю работу, каб выжыць, не памерці з голаду, і болей ні пра што не думаў… Як і не думалі сотні і тысячы такіх жа хлапцоў і дзяўчат, якія ніколі не выстаўлялі сябе – усе яны былі грамадой, безаблічнай масай, якой кіравалі,

загадвалі, якую каралі, прыгняталі… Яны былі працоўным калектывам, і кожны з іх згодна маральнага кодэксу будаўніка камунізму будаваў той камунізм – савецка-бальшавіцкі рай…

Калі ж стрэлкі наблізіліся жа апошняй лічбы і павінны былі вось-вось ударыць куранты крамлёўскага гадзінніка, ён пацалаваў жонку, усміхнуўся:

– За цябе. Каб здароўе было. Каб радасць у сэрцы не гасла. Шчасця табе, Марына, і каб ты не насіла перадачы свайму мужу…

Яна засмуцілася і абрадавалася адначасова. Ён напомніў пра яго, іхні агульны боль, але сказаў тое голасам павесялелым, не прыгнечаным, ад чаго адразу знялося даўкае напружанне, і ён, Васіль, стаў ранейшы – уважлівы і чулы, упэўнены і спакойны, таму радасна прамовіла:

– Дзякую, Васіль. І за цябе, мой дарагі. Каб усё было добра ў тваім жыцці.

– У нашым жыцці, – паправіў ён яе.

– Ну, хай будзе так…

А праз тры дні яму неабходна было з’явіцца ў пракуратуру – выклікаў следчы на “сяброўскую сустрэчу”.

Па факце смерці рабочага брыгады ўжо афіцыйна была заведзена крымінальная справа.Наперадзе была поўная невядомасць. І – цемра…

… У той дзень пагубляліся каровы.

Ён і не заўважыў, як яны адна за адной распаўзліся ў розныя бакі – такога яшчэ не было ніводнага разу. Адчуваў ён сябе блага – нудзіла цэлы дзень, ногі былі як ватныя, іх курчыла, ламала, як хто шпыраў іх тоўстай іголкай.

Паводзіў гэтак жа сябе і вужык, сцішыўшыся пад

сарочкай.

Васільку здавалася, што яго абклалі з усіх бакоў ільдом. Таму ён дастаў вужыка і паклаў у кішэню – вужык і там не варушыўся.

Зразумеў – застудзіўся. Бо пачалі біць дрыжыкі, рабілася горача. Было вялікае жаданне прылегчы, скурчыўшыся, суняць прастудную трасучку… Але дзе там – статак трэ пільнаваць, махаць ды махаць пугай, каб каровы баяліся яго…

То перад яго вачыма ўсплываў вобраз бацькі, які мерыўся ўзяць на рукі і несці далей, каб аблегчыць сынавы пакуты, то дарогу пераходзіў Рафал – скаліў нечага зубы, як радаваўся нечаму, то здавалася, што вужык крычаў і папярэджваў пра нешта…З вялікімі намаганнямі сагнаў у адзін гурт статак. Для парадку нават пералічыў кароў. Усё сыходзілася, на душы зрабілася трошкі лягчэй… Ледзьве дацярпеў да вечара.

Вужыка паклаў на яго месца. Там жа, побач з пнём, пакінуў і пугу – не было ўжо сілаў трымаць яе. Адно што прыкрыў яе ламаччам, схаваў ад чужога вока…

Да вёскі падыходзіў, ледзьве перастаўляючы ногі. Гайдалася зямля, здавалася, што перад ім ідуць не каровы, – авечкі, і што яны не ідуць, а плывуць па нейкай рацэ…

– А дзе ж мая кароўка, Васілько? – прыбегла дахаты цётка Панцэсіха – жанчына-балаболка, сто слоў у секунду выпаліць, нагаворыць сто бочак брахнёў, хаця голас у яе ласкавы, бяскрыўдны, што і крыўдзіцца на яе не выпадала. – І Міхалавай кароўкі не прыгнаў, і дырэктаравай, і бабы Міхаліны…

– Ды што ж гэта такое, сынок? – устрывожана паглядзела на яго маці, на Панцэсіху позірк перавяла, якая на дзіва спакойна стаяла і маўчала, чакала, што адкажа пастушок. – Ты ж ніколі і не губляў статак…

Васілёк без ахвоты зачарпнуў колькі лыжак баршчу,

выцер губы і рукавом узмакрэлы твар – лоб аж гарэў, – калі б маці дакранулася да яго, то жахнулася б.

– Ведаю – на Бобрыку каровы, – прамовіў ён, падумаўшы. – Пайду прыганю…

– Сынок, ты ж ледзьве на нагах стаіш, – апамяталася запознена маці, скрушна паківала галавой. – Мо я прыганю іх, га?

– Нічога. Вытрываю…

Ён гаварыў ужо як дарослы. Як мужчына. Як гаспадар. Адчуваючы, які клопат ляжыць на яго плячах.

Да Бобрыка было з кіламетраў пяць.

– Прыгані, Васілёк, прыгані, – абрадвалася, памякчэла цётка Панцэсіха, заўсміхалася абрадавана, што хлопчык верне дадому астатні статак, – я ж нічога не кажу, ведаю, што мая карова шкадлівая, і другіх магла ў шкоду завесці…

– То ж і з дарослым магло быць такое… Прыгані, прыгані, Васілько… Ой, горачка ты маё, што ж тут паробіш… Ноч наперадзе…

Але на Бобрыку – прасторным полі і вузенькай рачулкай з густой травой на беразе – кароў не было. Тое яго вельмі здзівіла і засмуціла. Не знайшоў іх і за Адолькавым кругам, куды ўцякалі не раз, – але ён адразу разгадваў іх хітрыкі.

8.

Страх і крыўда падкаціліся да дзіцячай душы, неспакой авалодаў ім. Ён ужо забыўся і пра сваю хваробу, хаця ўзмакрэў ад хады і тэмпературы.

Не было кароў і ў Броньцы, і ў Алёсах.

“Уцекачоў”, “самавольшчыкаў” ён убачыў нечакана для

самога сябе і не там, дзе спадзяваўся іх знайсці, бо ён згубіў ужо і надзею ўбачыць іх, і яму ўжо ўяўляліся жудасныя відовішчы з ваўкамі, якія маглі напасці ноччу на кароў…

Агінаючы ўзболатак, пачуў нечы глыбокі ўздых. Ён прыпыніўся, чуйна прыслухаўся – чалавек ці які звер? А ўжо добра змерклася, і ён нічога не бачыў перад сабою…Пачуўся новы ўздых ці выдых – глыбокі і глухі, як хто пазбаўляўся ад цяжкай стомы. І тады ж адразу здагадаўся – то ж яны, каровы! То яны ляжаць на астраўку, адчуваючы вакол багну і не рызыкавалі ісці ў невядомасць.

Так яно і было – на астравок сярод узболатка і ляжалі адна каля адной, цяжка дыхаючы, адкінуўшы ўбок важкае, налітае за дзень малаком, вымя.

Падняліся нехаця, лена, незадаволена.

У вёску прыгнаў кароў ужо глыбокай ноччу.

Але яго чакалі, не спалі тыя, у каго карова не вярнулася з пашы.

Радасна загаварылі жанчыны, але найбольш Панцэсіха. Пастушку дзякавалі – ніхто не ўшчуваў, ніводнага слова папроку яму ніхто не выказаў…

Дадому, каб не даваць крука – па вуліцы, падаўся праз паплавы. У яго канчаліся ўжо сілы – іх ужо і зусім не было ў яго, не ведаў, на чым і трымаўся – вадзіла з боку ў бок, ішоў, як п—яны, як паранены з поля бою… А ён сапраўды правёў бой, і выйшаў з яго пераможцам. Бо зразумеў – калі не будзе перамагаць у дальнейшым сваім жыцці, то цяжка і невыносна прыдзецца яму…

Лягчэй, здавалася, было паўзці, чым ісці.

Ён знайшоў у сабе сілы не ўпасці, загадаў самому сабе вытрымаць, выцярпець і адолець сваю нямогласць. Выканаў свой жа загад, падпарадкаваўся волі, прашаптаў, сам ад сябе не чакаючы , словы сваёй бабулі, матулінай маці, Настазі:

– Божа міласэрны, памажы і захавай!..

Не даходзячы да плота, у шэрым прыцемку заўважыў нечую постаць. Адразу пазнаў – Рафал Рукан. Стаяў і назіраў за вуліцай – яна была высветлена фарамі машыны, якая невядома чаго і аказалася ў вёсцы.

– Вось так, панімаш, будзеш знаць, як быць разумнейшым за ўсіх, – прамовіў уголас і зарагатаў Рукан, як бы танцуючы на адным месцы, а потым раптоўна шусьнуў некуды ў цемру – як адчуў некага побач, а мо і па сваіх патрэбах падаўся, толькі глухія крокі чуліся, як убіваў падэшвы ботаў у зямлю…

З акна дырэктара школы даносіліся словы ўрачыстай песні:

О Сталине мудром я песню слагаю,
А песня такая – от сердца, а песня такая…

Машына стаяла каля самай хаты – ля веснікаў.

Двое вайскоўцаў перагаворваліся між сабою, курылі, стаялі каля кабіны, сплёўвалі сабе пад ногі.

9.

Потым двое вывелі з хаты Міхася Пятровіча.

Нават у цемры Васілёк заўважыў, які ён збянтэжаны і прыгнечаны, і не разумеў сам, мусіць, што адбывалася наўкола, чаго прыехалі вайскоўцы да яго…

Нечакана загаласіла жонка, загаласіла як па нябожчыку, бо, пэўна, ведала, што азначаў прыезд энкэусаўскай машыны – “чорнага ворана”. Крумкача. А крумкач, як вядома, распраўляўся са сваёй ахвярай без роздуму і шкадавання.

– Пецечка, за што ж яны цябе-ее? Пятрусь, ты ж ні ў чым не вінаваты!

– Не плач, Наталля, у таварышаў памылка нейкая адбылася – разбяруцца, што да чаго, і я вярнуся заўтра… Вось пабачыш, не хвалюйся…

Голас у Крупы дрыжэў – мусіць, і сам не быў упэўнены ў тым, пра што сам казаў, але стараўся супакоіць сябе, але найбольш жонку. Ён неяк сагнуўся, быццам узвалілі на яго здаровы мех, стаў меншы ростам, і непадобны быў на самога сябе.

Стаяў Крупа пад фарамі – спіной да Васіля.

Нешта запякло ўсярэдзіне, адначасова прачнулася шкадаванне да блізкага чалавека, бо сапраўды акрамя Міхася Пятровіча ў хлапчука не было раднейшай душы, да якой можна было прыгарнуцца ў цяжкія хвіліны.

Яму хацелася падысці да дырэктара школы, абняць яго, сказаць нейкія словы – суцешыць ці павінавацііцца, але, галоўнае, выказаць яму сваю падзяку за тыя кароткія, але такія значныя для яго, гутаркі, пад час якіх Міхась Пятровіч даваў яму шмат парад, і так памагаў, чым мог…

Ён ужо і ступіў бліжэй, але вайсковец строгім голасам папярэдзіў:

– Ты куда, пацан? Сюда нельзя – к матери чеши скорее, ну-ууу!..

Настаўнік убачыў яго, радасна праказаў:

– Васілёк, скажы заўтра Леакадзіі Гаўрылаўне, каб яна падмяніла мае ўрокі. А вучням скажы, што я ні ў чым не вінаваты. Тут нешта не так, нейкая памылка…

– Добра, Міхась Пятровіч, скажу! – праз слёзы вымавіў вучань, адчуўшы, як сціскаецца ў яго горла, як быццам хто ўчапіўся ў яго іржавымі абцугамі – ці не Рафаіл Рукан? – Дзякуй вам за ўсё… За урокі жыцця, што вы вучылі. Яны мне на ўсё жыццё!

Прамовіў, і тут жа злавіў сябе на тым, што і ён як развітваецца з ім, як і яго жонка, як быццам ведае, як

усё роўна ўпэўнен, што яны ніколі-ніколі не пабачацца больш… І ад таго яшчэ больш стала балюча на душы.

– Не разговаривать, паршивец, кому сказано?! – раз’ятрыўся энкэвусавец. – Кому сказано?!

“Рукан, гад, яго работа, – здагадаўся нечакана Васілёк, успомніўшы, як той хвілін колькі назад назіраў з цемры за арыштам дырэктара школы і задаволена паціраў рукі, пераканаўшыся, што яго чорная справа знайшла свой працяг і ўвушшу стаялі помслівыя словы: “Будзеш знаць, як быць разумнейшым за ўсіх…” Так, ён, і толькі ён… Заб’ю гада паўзучага, хаця ж не ўсе гады, хто поўзае… Куплю ў дзеда Міхася стрэльбу, і калі праз тыдзень-два не вернецца дырэктар дадому, упалюю дзе ў лесе – і заб’ю, як гада, як нелюдзя, як вырадка… Такога чалавека аддаў у лапы груганоў. Ці ж вінаваты Крупа, што ён нашмат разумнейшы за Рукана, ды і не толькі за яго. Ці ж за тое караюць? А раз за тое караюць, то ці ведае пра тое Сталін?”

10.

“Крумкач” развярнуўся і, выключыўшы фары, пакаціў, пагойдваючыся і натужна равучы на калюжынах, па вуліцы Крушнікаў.

Роспачна плакала ў цемры дырэктарыха. Яе супакойвалі дочкі – Рыта і Марынка.

Пачуў, як плакала Рыта, – і ў самога зайшлося сэрца болем – пра яе ён заўсёды думаў з пяшчотай і цеплынёй. Гарнулася сэрца да дзяўчыны, хаця ў гэтым ён баяўся ёй прызнацца, нават і позіркам баяўся выдаць сябе…

Ні ў адной хаце не гарэла святло.

Але з кожнага акна зіркалі на вуліцу людзі і з трывогай углядаліся і ўслухоўваліся ў цемру – ці не да іх падрульвае смерць, ці не з іх хаты выхапіць чыё-небудзь

жыццё “крумкач”…

Маці таксама не спала – сядзела, не запальваючы лямпы, каля акна, маўчала. І яна ведала пра ўсё, перажывала па-свойму…

Васіль, не распранаючыся, паваліўся на ложак – яго ўжо не трымалі ногі. Усё цела пранізваў нясцерпны боль, выкручвала рукі і ногі, плечы,

расколвалася галава.Ён не чуў, як пачаў стагнаць, пасля трызніць. Не чуў, як маці дакранулася да ілба, як успляснула рукамі і забожкала, потым давала піць нешта гарачае і горкае…Ён адразу заснуў, праваліўся ў нешта цёплае і ўтульнае, ад чаго яму зрабілася хораша і спакойна.

І сніўся яму Міхась Пятровіч.

Бачылася, быццам трымаў ён у руках вялізны клубок шэрых і чорных вужоў, гаварыў, як пераконваў, як сцвярджаў: “З іх вось і робяць тыя вяроўкі, на якіх вешаюць людзей…” А потым, адкінуўшы ад сябе вужоў, хітра мірганууўшы яму, Васільку, весела заспяваў:

Он пишет законы векам и народам,
чтоб мир осветился великим восходом…

Як і памятае Васілёк Зубрыцкі, дырэктар школы ніколі не спяваў.

Голасу не было ў яго – у дзяцінстве, як ён расказваў, хвароба пашкодзіла горла.

… Дні цягнуліся нудна і прыкра.

Ніякай пэўнасці не было ў яго справе. А хаця і была, дык пра тое ніхто і не казаў. Следчы выклікаў яшчэ раз, але распытваў ужо не пра здарэнне, а пра жыццё – адкуль родам, калі пачаў працаваць…

Зінчук прызначыў ужо трэцюю тэхнічную экспертызу – нешта яму не спадабалася ў папярэдніх, за што ад пракурора атрымаў вуснае папярджанне за доўгі

разгляд. Так і паехаў пракурор у адпачынак, не давёўшы справу да суда. Следчы раз, і другі, і трэці гаварыў з людзьмі, не будаўнікамі, а хворымі, якія бачылі з вокан таракальнага аддзялення – да яго і рабілі прыбудоўку, – выпытваў, удакладняў…

Сам не ведаў чаго, але хацелася дакапацца да канкрэтнай прычыны, хаця яна і дужа выпірала сярод дзесятка фактаў: можна было закрыць справу і потым перадаць яе ў суд…

І Зубрыцкі нічога не мог зразумець, бо падрыхтаваўся да самага страшнага. Здавалася б, усё вядома, а следчы ўсё дакопваецца і дакопваецца, гуляецца як той кот з паўжывой мышшу. “А мо выцягнуць хоча з багны?” “Ці – утапіць?!” І не папытаешся, не разведаеш – хіба ж пра такое можна ўведаць?

Ішоў трэці, чацвёрты, ужо і пяты месяц расследавання справы.

І чым марудней поўз час, тым больш упэўнена і жорстка ўсялялася

ў яго адчуванне, што ён падобны на зацкаванага звера, што трапіў у нябачную пастку ці сіло, і да яго свядомасці прыйшло перакананне, што ніколі яму не выбрацца з тых цянётаў, з таго палону. Бо і вінаваты, і невінаваты ў гэтай гісторыі – не так арганізаваў працу на аб’екце, не правёў інструктаж, не давёў да кожнага рабочага правілы бяспекі…

А што бульдазерыст не разлічыў там нейкія сантыметры і залішне пасунуў тую пліту, – як яму давесці тую інструкцыю?

У сям’і няшчасце – не стала кармільца. Хаця той жа кармілец і быў здадзены роднай жонкай у тую ўстанову, якая быццам бы вылечвае ад алкагалізму… Спадзявалася, канечне ж, што адвучаць ад гарэлкі і ён стане нармальным чалавекам у яе, жончыным, уяўленні. Але ж яна хоць нейкую помач мела ад яго, а цяпер?

І хто заменіць дзецям бацьку? Ды хоць і апраўдаюць яго на судзе, дык ці сам сябе апраўдае Васіль перад сваім жа сумленнем?..

Хадзіў Васіль да жонкі – Аксаны.

Не для таго, каб прасіць яе аб нечым, умольваць, даказваць сваю невінаватасць, не. Набраў дзецям ласункаў – цукерак і апельсінаў, паклаў на стол. Верка і Андрэй стаялі маўкліва каля акна, не падходзілі да стала. Было ім па сем-восем гадоў…

Аксана працавала прыбіральшчыцай у інтэрнаце будаўнікоў.

– Сам не ведаю, чаго прыйшоў, але не прыйсці не мог, – уздыхнуў Васіль, седзячы за сталом.

Аксана сядзела насупраць. Маладая яшчэ, але з-за жыццёвай неўладкаванасці і нечаканых udараў лёсу, неяк сагнулася, пастарэла, і голас яе, і позірк гаварылі пра тое, што яна шмат нацярпелася, і што ёй вельмі нялёгка…

– З ім жыла – было невыносна, а цяпер і яшчэ горш… Але неяк жа выблытаемся, станем на ногі… А вы, Васіль Андрэевіч, не перажывайце – вы ж тут ні пры чым… І бульдазерыст таксама ні пры чым. Быў і ён у мяне… Я ж пра ўсё ведаю. Сам жа і вінаваты, што палез туды, нікому не сказаўшы пра тое… Такі ўжо, відаць, у яго лёс…

Гэта Аксана пра мужа ўжо сказала – як абвінавачвала яго.

– Ды ўсе мы разам вінаватыя.

Жанчына ўздыхнула, больш нічога не гаварыла, і ў яе вачах не было ні скрушнасці, ні болю, ні шкадавання…

...Аднойчы, на чацвёртай ці пятай сустрэчы, не вытрымаў прараб Зубрыцкі, сарваўся, здалі нервы, выпаліў, як з дзвюхстволкі бабахнуў:

– Ды канчайце вы з усім гэтым! Вінаваты я, прызнаю, не адмаўляю, чаго яшчэ мучаеце? Жыцця няма – ноччу сон не бярэ, на рабоце не магу працаваць... Звар’яцець можна. Аддавайце пад суд!

Зінчук як бы нешта хаваў у сабе, не адказваў Зубрыцкаму на яго выбрыкі. Бачыў ён і не такое. Ён як і не чуў пытання, ніводная жылка не ўздрыгнула, толькі ўсмешка слабая нарадзілася.

– Не магу зразумець – чаго так доўга цягнецца расследванне?

Следчы ўздыхнуў, сашчаміў пальцы на стале:

– Зразумець хачу, Васіль Андрэевіч. А хутка толькі каты нараджаюцца... А вам бы параіў трошкі цярпення. І мне нялёгка з гэтай справай. Так што не будзем... Добра?

Пацiснуў няўцямна плячыма, гледзячы на следчага.

Вось і зразумей яго – здзекваецца ці ўсур’ёз гаворыць. Але ж і на першае і другое нешта непадобна. Як гульня якая ў марскі бой...

За акном гайдаліся пад ветрам галінкі вішанніку, амаль спелыя цёмна-чырвоныя ягадзіны стукаліся ў непамытую шыбку.Размова на гэты раз ішла не ў кабінеце следчага, а ў вагончыку прараба.

І Зінчук сядзеў не за сталом, а каля яго – як наведвальнік ці хлопец з брыгады, каб папрасіць пару рукавіц замест дзіравых і адслужыўшых свой час...

І быў у следчага выхадны дзень.

“Самае паскуднае – гэта невядомасць, – думаў прараб, рыхтуючыся да новай гаворкі, невядома якой ужо па ліку, – але каб хацеў мяне адправіць за краты, то тое мог зрабіць даўным-даўно... Зноў чакаць, зноў спадзявацца, зноў гадаць...”

11.

– Дзед, а дзед, прадай мне стрэльбу, – у каторы раз прыходзіць Васілёк да старога Міхася і паўтарае адну і тую ж просьбу. – Вельмі трэба.

Дзед хітра страляе прыжмураным вокам у яго бок, крэкча, дакранаецца рукой да спіны, як хоча выпраміцца, цікавіцца:

– А навошта яна табе? Па варонах страляць? Ты ж яшчэ малеча – не паложана па гадах табе са стрэльбай хадзіць.

Стары, відаць па ўсім, злуецца, бо гаворка зноў пацякла ў непрыемнае для дзеда рэчышча – пра дубэльтку. Васіль ведае, здагадваецца, што дзед не хоча аддаваць яе, а мо і хоча, ды расцягвае торг. А з трэцяга боку, калі разважыць, каб нічога не “выгарала”, каб дзядуля, узяўшы строгі тон, даўно прапёр бы яго з трэскам дадому.

– Дзед, а дзед, а ў цябе ж і ногі не бегаюць – як будзеш па лесе даганяць таго ж зайца ці лісу?

– А навошта мне, ёлкі-палкі, бегаць? Сучка дагоніць, калі што якое. Альбо драбінка-шрацінка.

– Дык жа ў цябе і сучкі няма, дзед Міхась.

– Няма, – згаджаецца і ўздыхае дзед, і ў яго некалі блакітных вачах гасне ледзь прыкметны агеньчык радасці – Васільку ўжо і шкада, што ён так гаворыць з дзедам, – навошта яшчэ і крыўдзіць яго?

Дзед плямкае бяззубым ротам, прыгладжвае кужэльную бараду, зіркае неўпрыкмет на хлапчука – з якім настроем прыйшоў? Маўчыць дзед Міхась, маўчыць і госць, не ведае, з якога ўжо боку і падступіцца да старога, каб згадзіўся, каб уважыў. Настырны дзед і, відаць, скнарны. Бо які яму наедак з тае стрэльбы? І чаго толькі ўпарціцца? Хіба мо старую Тэклю пужае, калі тая пачынае сварыцца на дзеда?

Васілёк з дзедам сядзяць на прызбе. Дзед у фуфайцы, хаця на вуліцы і задушна. Ды і зімовая шапка з развязанымі матузамі – старая, аблезлая, і не пасавала яму – мо дзед Міхась яе яшчэ да рэвалюцыі насіў.

“Што ж ён тады зімой будзе насіць? – думае пра сябе хлапчук і глядзіць на старога, які ўсё яшчэ маўчыць, але ў глыбокіх зморшчынках, там, дзе хаваюцца хітрыя і разумныя вочы, загараюцца зноў жвавыя агеньчыкі. – Колькі ж яму гадоў? За сотню, мусіць, пераваліла ўжо…”

– Не, хлопча, не згаворымся… Што мне з дзіцёнкам гаварыць – гарэлкі не п’еш, ад зямлі яшчэ не адрос, ёлкі-маталкі…

Дзед праказаў сваё рашэнне чамусьці весела, як бы і сам абрадаваўся канчатковаму прысуду. Нават далонькамі пляснуў па худых каленах, аж вочы зажмурыў ад задавальнення.

– Эх, дзед Міхась, дзед Міхась, а я думаў… Ну, што ж, шкада, вельмі шкада, але, відаць, нічога ўжо не паробіш – такі мой лёс. А я думаў, якую качку ўпалюю ці дзіка, наедак быў бы які, і табе сцягно калі перапала б… Што ж, добра, так таму і быць.

Васілёк падняўся з прызбы, паправіў на сабе картовыя штаны – спаўзлі, і папружка іх не трымала, абдзёр ззаду з іх шыгалле прызбы, уздыхнуў: пара было ісці дахаты, маці, мусіць, ужо зачакалася – бульба даўно астывае ў чыгунку.

Толькі ўжо калі ўзяўся за веснікі, падумаўшы: “піва са старым не не зварыш”, дагнала дзядусева пытанне:

– А калі сур’ёзна, ёлкі-маталкі, навошта табе мая гармата?

Адказаў з падкавыкай:

– А тых жа, дзед, варон і ганяць. Маці кажа, што спасу няма ад іх – кураняты прападаюць.

Дзед нечакана зарагатаў – адказ дужа спадабаўся, і яшчэ раз пераканаўся, што хлопец з характарам – увесь у свайго бацьку.

– Паслухай мяне, нябожко, ёлкі-маталкі, зазірні да мяне заўтра, – хітануў галавою і тут жа заматляліся матузкі шапкі-аблавушкі – хітра і пільна стрэліў вокам у падлетка. – Заўтра, калі ў цябе будзе час…

– А чаго хадзіць да цябе – зноў жа скажаш, што не згаворымся, што я ад зямлі не адрос, што соплі ў мяне пад носам.

– От які хуткі, палкі-маталкі! Бачце, няўсцерп яму, як дзеўцы замуж. Можа я з табою гаварыць-балаболіць люблю, можа мне падабаецца, як ты ўпарцішся і ні храна не разумееш у гэтым жыцці. Крыўдлівасць сваю мне дэманструеш, тым самым дурноцтва сваё выказваеш…

– Ну, дзед…

– Можа мне з табою проста інцярэсна, га? Бо на бацьку свайго ты дужа падобны. А я паважаў яго вельмі. І – любіў. Разумны і дабрачы чалавек, скажу табе шчыра, быў. А ты – стрэльбу, стрэльбу дзед прадай… А можа мне з ёю развітвацца шкада, як з гэтым белым светам. То ж мае маладыя гады ў ёй, а ты, як той агрэсар-анціхрыст, напралом лезеш, уварваўся, раскрычаўся, давай – і ўсё тут… Не, каб падрыхтаваць дзеда, настроіць яго на добры лад, з ласкай да яго, з падыходзікам, дык ён кандыдоберам перада мною танцуе… Ат, ёлкі-маталкі, што з цябе возьмеш… Неразумнае і дурное дзіця, скажу табе, ёлкі-маталкі…

Хлапчук здзівіўся, пачуўшы ад дзеда такое прызнанне. Падалося, што тыя словы прамовіў не дзед, а нехта іншы, які схаваўся недзе побач і не паказваўся. Стары ж ніколі так не гаварыў – прамаўляў, як быццам скрозь слёзы. Выварочваў сваю душу, вырываў са сваіх грудзей сэрца, ад чаго Васількова сэрца зайшлося “у шпары” ад дзедавага няўцямнага і нечаканага прызнання. Ну і дзед, ну і штукар, ну і хітры ж ліс – вось і зразумей яго,

разбярыся ў яго душы, вось і адрозні шчырае слова ад хлуслівага, праўдзівага ад падколкі…

Васіль не адчыніў веснікаў, не вярнуўся ў двор дзеда, прамаўляў з вуліцы, дзе і дагнала дзедава слова.

– Калі так, дзядуля, то не трэба мне твая стрэльба. І таму не буду больш цябе крыўдзіць, выпрошваць. То ж для цябе яна як памяць, так бы мовіць, рэліквія.

– Рэліквія, рэліквія, – перадражніў дзед на свой лад. – Я не хачу аддаваць у абы чые рукі. На шкоду можа пайсці – як я на тым свеце сябе пачуваць буду? А ў твае аддам. Як усё роўна бацьку аддам. Бо і ён прасіў мяне пра тое ж. Я і паабяцаў. Сказаў яму, што пасля вайны і аддам, як вернецца сам. Аж яно вунь як…Вось так, ёлкі-маталкі… Так што табе яна належыць. Даверыць магу толькі табе. Спадзяюся, што злога ёю не зробіш.

“Мо здагадваецца дзед пра ўсё? – падумаў з жахам Васіль. – Здагадваецца, і таму папярэджвае? А мудры ўсё ж дзед Міхась… Не хоча, каб на ім і яго памяці хаця б і плямінкі зла і нядобрасці не было. Не бойся, дзед, не будзе… Але гадаў і нелюдзяў, адным словам, антыхрыстаў, трэба забіваць, – то ж не грэх. Бог даруе за ўсё… А не даруе, дык што ж… Чым вінаваты дырэктар перад Богам? Што атэіст? Але ж і мне ён раіў не ганіць Бога, а верыць у Яго. Значыць, і ён верыў Ісусу Хрысту, хаця на людзях і пры вучнях павінен быць атэістам… Каму ж ён тады зло зрабіў? Рафалу, што яго сястра ніяк не магла стаць дырэктарам школы, і таму яны разам зрабілі паклёп, данос на яго…”

Хлопец маўчыць, агарошаны пачутым, але не выказвае сваю радасць, хаця, калі шчыра, калі ўсё праяснілася, і без асаблівых перашкод выконваецца яго задумка, то ён і не адчуў той радасці, якая чакалася напачатку. Каб жа дзед не гаварыў тыя словы, каб жа не прызнаваўся ў сваёй слабасці, то тады б… А так… А так усё памянялася месцамі – і не разабраць цяпер, дзе радасць, а дзе горыч, дзе перамога, а дзе параза…

Дзед раскрыў сябе зусім з іншага боку, нечаканага

боку, і цяпер Васілю застаецца доўга ламаць галаву над яго словамі-прызнаннямі, словамі-споведдзю.

– Вось такая, нябожко, будзе мая рэзалюцыя. Падараваць не магу, хоць забі, ёлкі-маталкі…

“Што – зноў назад, зноў задні ход? – перапытваў невядома ў каго Васіль, і пашкадаваў ужо, што адразу не дамовіўся з дзедам, калі той даў згоду. – А цяпер яму зноў нейкая нявыкрутка… Ну і няхай, я ж сказаў, што згадзіўся з ім на тое, што баяў дзед напачатку…”

– То і не трэба, дзед Міхась. Я ж не настойваю – раз не, то, значыць, не… – пачынаў ужо хлапчук шкадаваць дзеда Міхася, і ў душы не рады быў, што падбіваў яго на продаж сваёй рэліквіі. То ж рана на сэрцы будзе ў дзеда, і вінаваты ў тым будзе ён, Васіль…– Хай будзе так, як ты і рашыў напачатку…

– Ото зноў, ёлкі-маталкі, ну і пагавары з ім… Ну што ты возьмеш з яго, я яму пра баравікі, а ён пра рыбу…

– Дык я ж, дзед…

– Ды што ты дзяўбеш усё – “дзед ды дзед”! – падхапіўся з прызбы стары, галавой крутануў, рукамі замахаў. – Быў дзед, ды сплыў. Я што хацеў табе сказаць? Падараваць, кажу, не магу.

– Не можаш…

– Нож і стрэльба – не дарункі. – Дзед пасміхаўся ўжо, як танцы наладзіў на адным месцы – круціўся на адной назе, як малы свавольнік, пасміхаўся з хлапечай недасведчанасці, але не здзекваўся, – А грошай у цябе, што ў мяне маладых гадоў… Так, адным словам, слухай мае ўмовы, калі хочаш, каб усё было ладком і палюбоўна. Ведаю, дружа, што маці гнала самагонку для пасяўной. Мая цана за маю гаўбіцу – тры пляшкі, – і – забірай яе, каб мае вочы болей не зырыліся, а душа не плакала, ні дна ёй, ні накрыўкі. Націранне мне трэба, разумееш? Спіна апошнім часам пачала пабольваць – спасу няма. Ды не крадзі толькі, скажы маці, што стары

Міхал папрасіў. І прыходзь заўтра. Тады і згаворымся.

Васіль насупіўся, што зноў дзеда некуды ўбок заносіць, пацікавіўся:

– Дзед, а чаму не сёння? Прынясу праз колькі хвілін – маці дасць, я ведаю, не адмовіць. Але ж чаму заўтра?

Дзед сціснуў губы, каб былі ў яго зубы, то абавязкова скрыгатнуў бы імі, а так плямкнуў, пракаўтнуў сліну, змочваючы горла, праказаў настойліва і рашуча, не гледзячы на яго:

– Кажу табе, што заўтра, і цыц на гэтым, ёлкі-маталкі!

Дзед пачынаў ужо злавацца па-сапраўднаму, тупнуў нагой, як на неслуха, у трыпутнік, што спрэс рос каля прызбы, як загадаў усё роўна:

– І такой вось часінай прыходзь – як сонца пачне хаваццца за лесам!

Прыемная цеплыня разлілася па ўсім целе, у грудзях сцішылася неспакойнае трымценне. Яго мара заўтра павінна здзейсніцца! Хацелася падбегчы да старога, абняць яго, пацалаваць нават. Ды стрымаў сябе – падумаў, што для мужчыны такое не гадзіцца, ды і сам бы дзед не адобрыў бы таго, прагнаў бы яшчэ.

Стары зноў сеў на прызбу, стомлена апусціў галаву на грудзі, глыбака ўздыхнуў – яго як усё роўна змарыў сон.

Васіль ціха, каб толькі даляцела да слыху дзеда Міхася, прамовіў:

– Дзякую, дзядуля! Заўтра ў такі час прыду!..

– Ідзі. І каб з пустымі рукамі не прыходзіў! – закрычаў ён, але ў голасе не было злосці, адно чулася згода, дабрыня і шкадаванне бязбацькавіча. – Эх, ёлкі–маталкі, жыў я ў Наталкі, ведаў, што кахае, ведаў, што глухая…

Дадому йшоў з радасным трымценнем у сэрцы: “Удалося! Дзед задаволіў просьбу – уважыў. Цяпер ужо

я смялейшым пачувацца буду... Рафал не заспее мяне нідзе...”

...Эксперты паклалі перад Зінчуком тоўстую, як падняць, папку. То была справа Васіля Зубрыцкага. На наклеенай паперы справа ўверсе зялёнай тушшу было пазначана – “Тэхнічная экспертыза”.

Спяцоў было трое.

Адзін з іх – тоўсценькі, невысокага росту, ды ў дадатак яшчэ і лысы, пастаянна макрэў і раз-пораз выціраў насоўкай патыліцу.

Другі – худы ды высокі, і нос пікай з шырокімі ноздрынамі, а пад носам кароценькія вусікі, а над вачмі светлыя бровы.

Трэці меў выгляд вясёлага чалавека – у блакітнай тэнісцы, стройны, падцягнуты, і як не праз слова ўстаўляў “ета самае”, і хіхікаў ці то з’едліва, ці то радасна, не зразумець.

– Ета самае, мы зрабілі ўсё і па ўсіх законах. Выходзіць так, што прараб Зубрыцкі – злосны злачынца. Стала, ета самае, за правіла – уседазволенасць; ён і начальства не паважае, мацюка можа загнуць на людзей – не паважае іх.

Спец гаварыў і як быццам радаваўся, што так усё выходзіла і вымалёўвалася, і, значыць, выходзіла ўсё па ягонаму, Яны зрабілі тое, што патрабавалася ад іх, цяпер можна толькі ўдакладняць дэталі.

Зінчук перабіў “етасамага”, спытаў:

– А як з пастаўкамі на будаўнічым аб’екце?

– З якімі пастаўкамі? – збіўся балабол і паглядзеў незразумела на следчага. – А на які чорт нам пра тое ведаць? Ета самае, кесару – кесарава...

– Будаўнікі далі слова пабудаваць корпус да святаў – пераносілі з году на год, а гораду даўно патрэбна бальніца – да свята ці без свята. А ім пастаянна ставілі падножкі – то бетону не дадуць, то цэглы. Ужо дзесяць гадоў як выйшлі з вытворчасці катлы, а іх ім запланавалі на ўстаноўку.

Зінчук уздыхнуў, ведаў, што экспертам тое да лямпачкі, і яго словы для іх – пусты гук, але хацелася выгаварыцца, выказаць сваю думку на гэты конт.

– Ну і што з таго, ета самае?

– А тое, што Зубрыцкі і галоўны ўрач стукаліся ў розныя дзверы – райвыканкама, аблвыканкама, але ім ніхто не адчыніў іх, ніхто не захацеў слухаць… Катлам жа ад сілы стаяць пяць гадоў. Мільёны на вецер, запланаваныя – на вецер…

– Але ж пры чым тут катлы? – эксперт недаўменна паціскаў плячыма.

– Пры чым? А прычынная сувязь… Але тое ўжо не з вашай вобласці. А вам дзякуй за работу. Зроблена яна прафесійна і кваліфікавана.

– Браку не робім.

Зінчук падняўся з-за стала, падаў кожнаму руку, правёў да дзвярэй. А потым стаў каля акна і доўга глядзеў у двор – праз металічныя рашоткі. Хацелася глядзець на блакітнасць неба, на воблакі, якія, здавалася, стаялі нерухома на адным месцы.

Можна было цяпер заканчваць крымінальную справу – расстаўлены кропкі над “і”, высветлілася незразумелае і не даказанае.

Але на душы не было задаволенасці, супакаення. Ужо дзесяткі і сотні раз у галаве пракручвалася адно і тое ж – бульдозер суне балку і яна падае ўніз, накрывае рабочага… Ён выйшаў на прычынную сувязь. Ёсць такое паняцце ў юрыспудэнцыі.

Дык усё ж – што з—явілася канкрэтнай прычынай таго няшчаснага здарэння? Таго не загадваў рабіць Зубрыцкі, і ні яго рукой было зроблена тое, што здарылася на будаўнічай пляцоўцы. Бо і рабочага не пасылаў дарабляць нязробленае – ні ён, ні брыгадзір…

Начальніку кіравання па будаўніцтву Звонаву галава не баліць, якія катлы ўстаноўлены ў кацельні і колькі гадоў яны пратрымаюцца пад рабочай нагрузкай. У яго, Звонава, ёсць канкрэтнае заданне – праводзіць рэканструкцыю, а астатняе – няхай і трава не расце.

Галоўны ўрач ведае, і яго найбольш тое непакоіць. І ён казаў пра тое Звонаву. Але безвынікова. Той даў зразумець, што калі галоўны ўрач будзе “лезці ў бутэльку”, то і зусім не дасць туды рабочай сілы, кіне брыгады зусім на іншы аб’ект – вунь для чарнобыльцаў-перасяленцаў домікі трэба ўзводзіць, а то першачарговая задача…

Казаў пра тое ж начальніку будоўлі і Зубрыцкі – і не адзін раз. Настойваў нават на вырашэнні той праблемы. Ну, Звонаў і паслаў яго пры ўсіх туды, дзе ракі зімуюць… Той агрызнуўся. Таму і стаў “ненадзейны”, прыклеілася да яго, што “дэспатычны”, “не паважае начальства…”

Па праекце трэба было агінаць сцяну трубой, але брыгадзір знайшоў больш эфектыўны выхад – ісці напрамкі. Даказваў, што так і час скароціцца для ўстаноўкі, і абагрэў будзе лепшы. Вось і паклікаў яго брыгадзір у той дзень, каб не марнаваць рабочы дзень і разам прыняць рашэнне.

І – збег акалічнасцей.

Бетоншчык вечарам адказаў сцвярджальна на пытанне, ці замураваў ён сцяну фундамента пад корпусам. А раніцай, калі прараб з”ехаў да кацельні, рашыў выправіць свой падман – занёс туды колькі вёдзер раствору і пачаў ладкаваць сцяну. Пэўна ж, не чуў, што блізка гудзеў бульдозер, а мо і чуў, ды не надаў ніякага значэння – бульдазерыст жа раўняў пляцоўку.

А потым той жа бульдазерыст Гуліцкі патлумачыў, што і сам не ведае, як зачапіў тую злачасную бетонную перамычку – да яе яшчэ было ладна адлегласці. Не думаў, што зачэпіць, і не думаў, што ўпадзе менавіта туды, дзе бетоншчык замуроўваў свой падман…

І зноў жа – нешта ў гэтым здарэнні было не так, не лагічна, адным словам. Бульдазерыст – чалавек вопытны, можна сказаць, ювелірна працуе. Так аб ім адгукваўся галоўны інжынер трэста, які даўно ведаў яго. А “сам не ведаю, як” – адказ для яго не падыходзіць, бо вельмі ж ненатуральна і бездапаможна выглядае. Новая экспертыза. Цяпер ужо на спраўнасць тармазной сістэмы. Колькі гадзін па просьбе Зінчука знаёмы механізатар “ганяў” бульдозер па пляцоўцы, што была побач з бальніцай. Праедзе метраў з дзесяць – тармозіць, зноў праедзе – рэзка спыняе…

На трэцяй гадзіне атрымаўся першы збой – тормаз на нейкія секунды выйшаў з-пад улады. Праз паўгадзіны – тое ж самае.

Тады Зінчук піша ліст на завод – ці можа такое быць? Доўга не было адказу. І з аказіяй у тым горадзе быў следчы з суседняга раёна – і Зінчук папрасіў яго, каб заскочыў на завод да галоўнага інжынера.

Той пісьмова пацвердзіў, што такое можа здарацца ў рэдкіх выпадках – калі бульдозер акажацца ў нахіленай плоскасці. Па тэхнічнай дакументацыі дапускаўся нейкі працэнт “непаслухмянасці”…

За паўгода, як цягнулася следства, Зінчук пабываў з дзесятак разоў на будаўніцтве аб’екта.

А аднаго разу нечакана наведаўся дадому да Зубрыцкага, хаця той і не запрашаў яго да сябе… Вельмі здзівіў гаспадара і гаспадыню.

У двухпакаёўцы было ўтульна і ціха. Кнігі на паліцах шафы, тэлевізар у куце. Убачыў за шклянымі дзверцамі граматы. Не ўтрымаўся, нахіліўся, каб прачытаць.

– А гэта адкуль? – пацікавіўся, паказаў на адну з іх, вялікую, якая адрознівалася ад стандартных, савецкіх, якія ўручалі будаўнікам светлага будучага.

– Гэта Цэдэнбал падпісаў. Будавалі мы ў Манголіі дамы. З жонкай былі. Тры гады.

– Спякотна было?

– Невыносна. Першы год думалі, што не вытрымаем. А потым неяк уцягнуліся.

Размова, адчувалася, не клеілася. Зубрыцкі адчуваў сябе няхай не скавана, дык па крайняй меры насцярожана, бо следчы не дзяліўся сваімі думкамі, трымаўся заўсёды аднолькава – сур’ёзна-разважліва, з задумлівым выглядам. Зрэдку ўсміхаўся, але гэта калі размова заходзіла пра нешта іншае, па-за межамі асноўнай тэмы.

Глядзелі фотакарткі ў альбоме. Васіль Андрэевіч тлумачыў, дзе і ў якім годзе былі зроблены здымкі. Сам шмат здымаў, быў вялікім аматарам фотапалявання. – Гэта ў школе, разам з дырэктарам – Міхасём Пятровічам, а гэта ў вучылішчы будаўнікоў разам з сябрамі.

– А гэта?

– Кладзем першыя дамы. Здымаў завуч для стэнда будаўнічай школы…

– І колькі вы дамоў пабудавалі ў Гомелі? – спытаў Зінчук, загортваючы альбом. – Я і сам некалі быў падручным рабочым у муляра…

– Колькі? – перапытаў Зубрыцкі, узяў альбом, паклаў на паліцу за спіной. – Ды іх цяжка пералічыць. Амаль усе, што праспекце Леніна, які вядзе да вакзала. Потым – гасцініца, сам вакзал, дзве бальніцы, ну і высоткі – з дзесятак…

Госць крутануў ухвальна галавой, самкнуў губы, брыво выгнуў:

– Ого! Не кожны можа пахваліцца такой будаўнічай біяграфіяй. А самі ў такой малой пражываеце…

– Ды ў такім грамадстве жывем – робіш для іншых, а для сябе потым. “Раньше думай о Родине, а потом о себе”. Так, здаецца, у патрыятычнай песні гаворыцца?

– Так, усё правільна.

– З шаснаццаці гадоў пачаў класці цагліны. А пасля работы кіраваўся на заробкі – будаваў людзям падвалы. Пасля вайны ўсяго не хапала – яды, адзення… Але арганізм малады, вытрымліваў нагрузкі, хаця на галодны жывот цагліну не падымеш…

– Так, так, Васіль Андрэевіч… Ведаю па сабе. Памятаю.

Гарбата духмяная і пахкая. Ад кубка ідзе пара.

Зінчук любіў гарбату. Асабліва з палескіх зёлак. Ранней прывозіў з лесу цэлы мяшок, сушыў у цемнаце на скразнячку. Пакаваў у розныя пакеты і падпісваў. Потым стала бракаваць часу, і пачаў купляць у бабулек гатовыя. Нават заказваў, прасіў, што неабходна было. А потым, як здарылася чарнобыльская катастрофа, у лесе нельга было збіраць ні грыбы, ні ягады. Тым больш зёлкі…

Але бабулькі ўсё роўна нарыхтоўвалі і прадавалі, не звяртаючы ўвагі на забароны і ўказы. Куплялі ў іх людзі багун і чабор, чагу і сухія чарніцы…

Ужо як змерклася, Зінчук апамятаўся – паабяцаў жа жонцы, што паможа з дзіцём, падменіць яе на гадзін колькі, пакуль яна паспраўляе ў горадзе свае жаночыя клопаты. Сварыцца, ведаў, не будзе, але пакрыўдзіцца – маўчаць будзе, нічога не гаворачы…

– Гарбата смачная ў вас, Васіль Андрэевіч. А мне пара. Дзякую за пачастунак.

– Ды няма за што. Можна было чым мацнейшым падмацаваць нашу гаворку.

– Іншым разам, Васіль Андрэевіч.

– А ён будзе – той іншы раз?

– Думаю, што будзе.

– А цяпер хоць атрымалася ў нас гаворка?

– Здаецца, атрымалася.

– Ну то і добра, Алег Антонавіч.

Зінчук паціснуў руку, развітаўся.

Праз колькі хвілінаў ускочыў на прыпынку ў аўтобус, які давязе яго да мікрараёна “Гомсельмаша” – там ён жыў у маласямейцы на дзевятым паверсе новага дома…

12.

Ён спаў і сніўся яму дзіўны сон…

Быццам нехта катурхае яго ў плячо, ды не нехта, а ён, яго вужык, ды крычыць яшчэ, трывожна непакоіцца…

Васілёк прахопліваецца, расплюшчвае вочы.

Перад ім, за паўметра якога ад твару, выдаўжыла старчаком галаву вялізная і тоўстая гадзюка. Глядзела на яго ўчэпіста, як быццам ён зрабіў ёй недаравальнае зло, быццам разбурыў і сагнаў яе са свайго селішча, альбо яшчэ горш – хацеў забіць, знішчыць…Ніводнай паўзучай істоты за ўсё сваё жыццё ён не пакрыўдзіў.

Гадзюка не варушылася – як нежывая была, як акамянела, але ў напрузе быў кожны мускул, кожная жылка.

Дзве пярлінкі вочак адсвечвалі сонца, і яе позірк наводзіў на хлапчука жудасць і прыгнечаны страх. Пастушок разумеў: калі ён толькі рэзка ўзмахне рукою ці крутане галавой, нават вейкамі міргане, – яна адразу

ж з маланкавай хуткасцю дзеўбане яго ў твар і ўвап’ецца сваім смяротным жалам у цела…

Вужык маўчаў, мусіць, адчуваў прысутнасць непажаданай і злой госці.

Вялікімі намаганнямі ён задушыў у сабе страх, расслабіў напружанасць, каб лягчэй авалодаць з нечаканай сітуацыяй. Ён толькі напручваў розум, каб як найхутчэй прыняць тое адзінае рашэнне і выбавіцца з бяды…

Нехта падказваў яму, што рабіць, як дзейнічаць.

Васіль пакрысе пачаў адсоўвацца ад галавы гадзюкі, – але адсоўваўся незаўважна, адпаўзаў пакрысе, нібы яго вужык – міліметр за міліметрам, сантыметр за сантыметрам.

Ён сачыў за ёю, не адрываў свайго позірку, як усё роўна стараўся загіпназаваць яе, прымусіць здранцвець, адабраць у яе жаданне накінуцца на яго, адпрэчыць ад сябе…

Але чым далей пастушок адсоўваўся ад яе, – шэра-чорнай, таўшчынёй з руку дарослага чалавека, тым больш змяншалася пагрозлівасць і яго страх, ад якога ўжо і макавінкі не засталося.

Але не спяшаўся радавацца – ведаў: гадзюка, скруціўшыся кольцам, напруціўшыся, спружыніўшы, можа сягаць да пяці метраў…

Што адбывалася потым, Васілёк нічога не разумеў…

Ад яго, з-пад палатнянай торбачкі, на гадзюку кінуўся вужык. Кінуўся імгова, што яго амаль не заўважыў. Як і не чакала і таму не заўважала гадзюка.

Ён пачаў яе сціскаць, душыць, абвіўшыся па ёй. Толькі тады няпрошая госця апамяталася, ды, мусіць, з вялікім спазненнем, – легла плашмя на зямлю, пачала круціцца, выгінацца, скручвацца кольцам, спрабавала падскочыць, адарвацца ад зямлі. Але вужык учэпіста

трымаў яе і не адпускаў, як чакаў, калі яе сябар – чалавек – дапаможа яму і заб’е гадаўку, якая толькі што пагражала смерцю…Але сябар не зрабіў таго, – у ім не было злосці і помсты, не было жадання забіваць жывую істоту, якую стварыў Усявышні Творца, забіваць – грэх, нават калі вораг і жадаў забіць цябе…Ён толькі пакруціў адмоўна галавой, як адхрышчваўся ад злачынства, каб потым не несці ўсё жыццё на сабе цяжар віны забойства безабароннай істоты…

Тады гадзюка дапетрыла, як вырвацца з абдымкаў абаронцы – злаўчылася і палезла паміж галінамі лазін, якія як не датыкаліся адна да адной. Напружвалася, што было сіл, аж дрыжэла, вельмі ж старалася скінуць з сябе вужыка…

І – вылузалася, вышмаргнулася. І тады ж, не губляючы часу, пачала ўцякаць, баючыся, што вужык зноўку дагоніць яе і абаўе як хмель алешыну, ды сцісне ад злосці, што яна вырвалася ад яго, яшчэ больш, яшчэ мацней, – шпарка выгіналася, шукала якую-небудзь шчыліну ці нару ў зямлі, каб знікнуць зусім…

Але вужык быў шпарчэйшы за яе, – ён абагнаў свайго ворага, загарадзіў сабою дарогу, прыўзняў галаву.

Тады гадзюка зашыпела, як кот на сабаку, калі той прыпяў яе да плоту, таксама прыўзняла галаву, як рыхтавалася да бойкі, і ў яе шыпенні было нешта пагрозлівае і злое.

Але толькі для Васілька, які назіраў за іх бойкай і не верыў сваім вачам, бо такога раней ніколі не бачыў, і мо не ўбачыць ніколі. Для вужыка, мусіць, яе шыпенне нічога не азначала, бо і ўджаліць яна яго не магла, – значыць, проста пужала. ведаючы, што і не напужае яго…

Быў бы тут Міхась Пятровіч, і яго здзіўкі ўзялі б! Не бачыў, мусіць, і ён такога відовішча. За ўсё жыццё раз ці ўбачыш вайну вужа і гадзюкі. Ніколі не мог падумаць і паверыць у тое, што вуж мацнейшы за гадзюку, што яна баіцца яго, хаця ж і большая, а таму і мацнейшая…

Значыць, не вага і моц тут адыгрываюць галоўную ролю…

Але чаму вужык накінуўся на яе? Бараніў яго, Васілька, бараніў і помсціў, што яна мерылася адабраць у яго жыццё? Няўжо ён разумеў тое? Няўжо ён усё адчуваў і ведаў?!

Далейшыя падзеі здзівілі яго яшчэ больш.

У вужыка ўвачавідкі пачаў надзімацца хвост. Як шарык вырас на канцы – памерам з вялікую антонаўку. І тады пачаў ім махаць як булавой – цаляў, каб ударыць яе, прыглушыць…Тады гадзюка адчула новую небяспеку – пачала кідацца то ў адзін бок, то ў другі.

А вуж працягваў біць сваёй хвасцінай – і ўсё па ёй, па ёй, як прыгаворваў усё роўна: “Вось так табе, гадаўка, вось так, будзеш ведаць, як на людзей джала сваё накіроўваць…”

Гадзюка напялася зноў, нечакана адскочыла ўбок, потым далей, яшчэ далей – сігала на метраў два-тры, паверыўшы ў сваё выратаванне, і шуснула ў лопухі…

Вужык паспрабаваў пагнацца за ёю, але цяпер яму замінала яго зброя – “булава”…

Гадзюка ўсё ж уцякла, нырнула некуды ў зямлю, у густое ламачча…

Неўздалёк ад пастушка апусціўся на зямлю бусел. Павадзіў галавой туд-сюд, як нешта выглядваў, і апусціў чырвоную дзюбу да зямлі. І тады як што скаланула Васілька – ён падхапіўся і пабег да бусла, адначасова трывожна думаючы: “Ён жа можа схапіць майго абаронцу і сябра!..”

– Кыш адсюль, бацян – ляці ў іншае месца, тут табе няма чаго рабіць!.. Вунь на балоты ляці – там шукай вужоў і жаб, а майго вужыка не чапай! Кыш, бацян, кыш!..

Бусел недаўменна глядзеў на хлопчыка, нават галаву

павярнуў да яго, як папытацца хацеў, чаму гэта ён у абаронцы наняўся. Нехаця скокнуў раз-другі ад таго месца і, узмахнуўшы крыламі, плаўна паплыў у паветры над лугам...

Вужык ляжаў на пакручастым карэнні бярозы і не рухаўся.

Васіль не чапаў яго, як адчуваў, што ён знясілеў, і адрываць ад зямлі яго нельга: ад зямлі ён чэрпаў сваю сілу.

Праз нейкі час вужык прыпоўз да пастушка сам – знясілены, знямоглы. Паглядзеў у вочы, як быццам пытаўся ў сябра, ці дапамог ён яму, ці не крыўдуе на яго, вужыка...

Лёг, скруціўшыся, на жывот і заціх.

Васіль наліў у далоньку з бутэлькі малака, але вужык не павярнуўся на ласунак, і выгляду не падаў, што ім авалодала смага...

– А ты ж мяне, братка, выратаваў. Нават у сон прыйшоў, разбудзіў, папярэдзіў... Пра бяду пачаў крычаць. А потым і ў бойку кінуўся, як храбры рыцар. Во, брат, як яно ў жыцці бывае. Тады скажы, чым мне аддзячыць табе за ўсё, якой цаной расплаціцца? Бо я не люблю быць вінаватым... А ты ж і сам рызыкаваў жыццём...

Падалося, што вужык ледзь-ледзь уздрыгнуў – як сядно пачуў яго словы, як усё роўна ўхваліў іх. Разумны ў яго сябрук, разумны і – самаахвярны.

Пастушок успомніў пра статак, паглядзеў туды, дзе ляжалі каровы. Пара прыйшла падымаць іх, раскартухаць ад сну, загнаць у мурожныя і сакаўныя травы, бо пад вечар, калі трэба будзе гнаць дадому, будуць хапаць на хаду ўсё, што пападзе пад ногі, быццам цэлы дзень не елі нічога...

Вужык і на гэты раз адмовіўся ад малака. І Васіль сунуў яго ў расшпіленую сарочку – няхай адпачывае.

Ён падняўся, пайшоў да палянкі, дзе ляжалі рагулі. Толькі дзве ці тры падняліся з іх самі, адчуўшы, што прыйшоў час адпраўляцца на лугавіны і ўзболаткі…

Пашкадаваў хіба, што перамяніў месца адпачынку, і прыйшоў сюды, да малінніку… Хаця яно выглядала трошкі інакш – ён загуляўся з вужыкам і таму не ўбачыў, як каровы самі сабе выбралі гэтую паляну і, збіўшыся ў гурт, не захацелі ісці далей…

Каб жа ведаў…

Усё магло скончыцца трагічна для яго. А можа і для вужыка…

– Пайшлі, браце, адсюль! – праказаў ён вужыку і пашыбаваў, ляснуўшы на хаду даўжэзнай пугай, як стрэліў сядно, да кароў: яны пачулі сігнал, і ўжо самі падымаліся, бачачы, як да іх ідзе пастух. – Страшная тут мясціна, цар смерці тут жыве, мо і балотны цар, бо не раз тут прападалі людзі і гавяда… Нездарма людзі абыходзяць гэтае месца, адкуль пачынаецца Чэрцень… У балоце чэрці толькі жывуць…

Зноў стрэл пугай, як усё роўна з дзедавай гарматы пальнуў, але вясёла ўжо на ўвесь голас крыкнуў:

– Эге-ге, кароўкі, напасу я вас сёння самай сакаўной травой. Наладжу я вам свята сёння! Пайшлі адсюль!..

13.

Раніца золкая, студзённая.

Яшчэ сцелецца па вадзе касмылямі туман, накручвае сівую бараду на голлі вербалозу і алешніку.

Тым годам моцна разлілася Чарацянка.

Крушнікі раздзелены той рачулкай. Яна летам непрыкметная, вузкая, пераступіць можна. Летам праз

кладкі людзі пераходзілі, калі неабходна было перайсці з вуліцы на вуліцу, зімой лёд служыў пераходнікам. Вадзілася шмат уюноў у Чарацянцы, хлапчукі і дарослыя кломляй летам лавілі іх і насілі кашамі.

Згубіліся берагі пад вадой, і новага берага не знайсці, не вызначыць – паводка разлівалася ўсё шырэй і шырэй, адваёўваючы ў зямлі ўсё больш і больш прасторы.

У Васіля лёгкі човен, які рабіў некалі бацька. Прасмалены добра, таму за столькі гадоў ні кропелькі не сапсаваўся. Узмах вясла – і човен нячутна і доўга слізгае па вадзе, спрэс пакрытай шыгаллем і струхлелай карой, толькі чуваць, як яна журчыць, віхурачыся за кармой.

У затоцы ён паставіў надоечы жакі. Таксама ад бацькі, але і сам аднаго змайстраваў – маці навучыла плесці сетку, а дзед Міхась дапамог асадзіць. Заходзілі ў жакі ліны і шчупакі. Смачную тады маці гатавала юшку. Сушыла на зіму рыбу, тады ад таго кіслага баршчу, – з грыбамі ды сушанай рыбай, і за вушы не адцягнеш.

Маці рыхтавала такія стравы падчас пасту. Сама пасціла і сына прывучала да таго. Малітвы з ім развучвала, вучыла звяртацца да Бога па дапамогу…

Недзе тут жа стаялі і жакі Рукана. Казалі хлопцы, што на чаўне плаваў, прыцемкам хаваўся ад людзей, – мусіць, не толькі ў свае жакі заглядваў…

Падумаў пра яго і тут жа сплюнуў – з-за пакручастых карчоў выплываў, седзячы ў чаўне, Рафал Рукан.

Не даплыўшы метраў з дзесяць, крыкнуў:

– Дык во хто, выходзіць, мае жакі пустошыць? Ну, тут я з табою і разбяруся. І за жакі, і за гадзюку, што ледзьве не ўджаліла мяне. Разбяруся без сведкаў. Ён падграбаў бліжэй і бліжэй, стараўся як хутчэй даплысці да Васіля, каб сплаціць свой чорны доўг, адпомсціць, балазе, што нікога і не было вакол – сапраўды, мог адправіць на той свет і канцоў ніхто не знайшоў бы…

Васіль напяўся, бы струна, напруціўся, але адкінуў ад сябе ўнутраны страх – як і тады, пры спатканні з гадзюкаю, чакаў ужо, калі падплыве ненавіснік бліжэй.

Нічога добрага ад Рафала не чакаў, і ведаў, што жывым яго не пакіне – злосны і адчайны выраз твару пра тое гаварыў, і паратунку Васілю не было ад каго чакаць…

Падплыўшы амаль побач, выняў з вады важкае і доўгае вясло, і замахнуўся ім, занёсшы яго за спіну, абдаўшы самога сябе кроплямі вады і шумавіннем, што злятала долу, вырачыў помсліва вочы, перакрывіўся ў твары, адчуваючы асалоду помсты, нахіліўся ўбок, каб ямчэй ударыць…

І мог бы раструшчыць хлапчука, рассекчы яго на двая, як вострым мечам, – кляновае вясло важыла ці не пуд з гакам, і каня-стаенніка мог забіць…

І ўжо над галавой Рукана было занесена вясло, ужо скіроўваў яго на Васіля, ды злаўчыўся нечакана хлапец, у імгненне вока выхапіў з-пад ног дзедаву стрэльбу і, не цэлячыся, стрэліў некуды ўверх, туды, адкуль павінна было ляцець вясло-меч на яго галаву…

Выбух скалануў нізіну, рэха паляцела-паскакала па гладзі разліву і невядома дзе страціла сваю моц…

На галовы пасыпалася-пацерусілася здробненае лісце, што толькі ўбіралася ў сілу, і дробная труха – ад галін вербалозу…

Вясло адляцела назад, вырвалася з рук Рафала, і шчапа ад яго дробненька разляцелася ўбакі, асядала, як снег, у сінім дыме.

Рукан тут жа, як камель, паваліўся ў лодку, выпусціўшы з рук рэшткі вясла – кароткае дзяржанне і засталося ад яго.

“Забіў?! Няўжо – забіў? – трывожна падумаў хлапчук, паклаўшы на дно чаўна стрэльбу. – Што ж цяпер рабіць? Уцякаць? А дубэльтку ўтапіць ці схаваць дзе, ды так, каб ніхто ў свеце не знайшоў… Але ж каму трэба, той

знойдзе…”

Рукан, аказваецца, не ляжаў, а стаяў на ўсколенцах, сагнуўшыся ў чоўне. Калаціўся, баяўся нават падняць галаву.

“Жывы… Слава Богу – жывы”.

– Ану, сядзь, сволач! – загадаў Васіль. – Сядзь і паглядзі мне ў вочы. Ну-ууу!..

Рукан паслухаўся, сеў, павярнуў галаву. Твару не пазнаць – як у калюжыну з брудам пляснуўся: потны, страшны, перапалоханы да смерці, ніжняя сківаца адвісла, трэслася, зуб на зуб не пападаў…

Ад таго Рукана – злоснага і непрымірымага – і следу не засталося, выглядаў ён нікчэмна і нічога чалавечага ў ім не засталося, быў падобны на злоснага звера, які папаўся ў цянёты і павінен быў адказваць за свае пачварныя ўчынкі па ўсёй строгасці чалавечага закону…

На яго было прыкра нават глядзець.

Васіль чакаў, калі ў яго позірку з—явіцца нешта накшталт цікавасці ці ўвагі, адчуваў, што дрыготка ва ўсім целе не праходзіла.

Калі ж ён, Рукан, паглядзеў на Васіля, як і было загадана напачатку, то ў вачах была ўмольная мальба, каб ён не забіваў яго, памілаваў, зліітаваўся…

– Я ў дзеда купіў стрэльбу, каб цябе падпільнаваць дзе ў лесе і забіць, як звар’яцелага сабаку. За вайну, што немцам служыў і ніводнаму чалавеку не дапамог. За дырэктара школы, на якога ты настрачыў з Лёдзяю данос… За сябе і за іншых…

– Я не пісаў! – крыкнуў роспачна Рукан, зароў, як паранены звер.

У яго па твары цяклі, не перастаючы, чорныя брудныя пісягі, і мокрыя валасы звісалі на твар, хаваючы

калючыя тхарыныя вочы, круціўся, як уюн на патэльні. Ад яго несла гаўном – мусіць жа ад страху наклаў у штаны. Наколькі здаваўся злосным і агрэсіўным, настолькі ж аказаўся баязлівым і палахлівым...

– Не ты? А хто ж тады ў аладкі пляскаў, калі “чорны воран” прызджаў да дырэктара школы?! Не ты? А хто ж тады гаварыў: “Будзеш знаць, як быць разумнейшым за іншых!..”?

Рафал здрыгануўся, быццам Васіль не словам ударыў яго, а прыкладам стрэльбы, ды ў твар, між вачэй…

– Але дзед Міхась вельмі ж не хацеў, каб я чорную справу яго стрэльбай зрабіў. Прасіў, нават умольваў тое не рабіць. Я не буду забіваць цябе, я цябе ўжо забіў. Смерць сваю, сапраўдную, ты і сам знойдзеш. А жакі я твае не браў. Чужога мне не трэба, тым больш твайго, тваё і ў горла не палезе… І скачы хутчэй у ваду, абмыйся, бо ад цябе патыхае як з прыбіральні. Ты – як тхор ванючы...

Рукан маўчаў, апусціў галаву. Сваім маўчаннем ён прызнаў тое, пра што здагадваўся Васіль і прыпяў яго да сцяны ганьбы – ён, і толькі ён са сваёй Лёдзяй загубілі, зняславілі чалавека, а тым самым і яго дзяцей – жонку, Рыту і Марынку…

Рукан паслухаўся – скочыў у халодную ваду, і яна даходзіла да грудзей.

Васіль адплыў трохі ад яго, а на развітанне сказаў, павярнуўшыся:

– Калі ты толькі каму скажаш пра тое, што тут адбылося, можаш загадзя разлічыцца з жыццём. Не я, дык іншы адправіць цябе на той свет. Запомні. І, апошняе, – ніколі не пападайся мне на вочы. І калі ты з Лёдзяй падзелішся, і яна будзе мець што-небудзь да мяне, то…

Дрыготка пакрысе аціхала. Запознена падумаў: “А мог жа і забіць, каб стрэліў крыху ніжэй… Гадзюку не забіў,

а чалавека мог бы... “

І ён наклаў на сябе крыж, як вучыла маці, прашаптаў: “Змілуйся над намі, Божа, і даруй...” Абагнуў зялёны астравок з сухім дубам, на вільчыку якога было змайстравана буслінае гняздо.

“Будзе помсціць? Хто яго ведае... Наўрад ці. Але са стрэльбай разлучацца нельга. Пажывем-пабачым... А напужаў я яго, здаецца, здорава. Хай ведае, што і на яго ўправа ёсцека...”

Падплыў да свайго жака, выцягнуў яго за схаваную вяровачку.

Пачуў, як заплёхкалася некалькі буйных рыбін – соладка забілася сэрца: будзе смачная вячэра. Прыемна, калі дадому вяртаешся не з пустой торбачкай...

Але ў душы сядзела народжанае самае галоўнае задавальненне – ён адчуў у сабе мужчыну. Смелага і адчайнага. Бацька быў бы ім задаволены. А што? Калі сам за сябе не пастаіш, хто ж цябе абароніць?

Па рыбу ён падаўся хлапчуком, а дадому вяртаўся амаль дарослым чалавекам.

14.

– Мо б ты, сынок, маліны гладыш назбіраў, пасучы кароў, – папрасіла аднаго дня маці, – варэння на зіму зварылі б... Ад прастуды добра, ды і так, з гарбатай паласавацца... А то я з-за сваіх каровак ніяк не выбяруся...

Маці працавала даяркаю, і даіла каля сотні кароў. Колькі год ужо на той ферме, Васіль і не памятае.

– Заўтра па абедзе паганю кароў да малінішча. Пакуль ляжаць будуць, то і назбіраю. Там ягад – процьма.

– Ды хаця ж, Васілёк, не забудзь добра абуцца – гадаўя там шмат.

– Добра, мамо, не забуду.

Сын праз колькі хвілінаў заснуў, засоп, як дарослы. І маці з кожным днём адзначала пра сябе, што сын робіцца тварам падобны на свайго бацьку – Мікіту.

Вужык ужо колькі дзён не выпаўзаў са свайго жытла – з-пад пня: ці то хварэў, ці запоўз куды ў іншае месца. Васіль і не перажываў, ведаў, што адшукаецца яго сябра – не сёння, дык заўтра…

Калі сонца стала над галавой, калі паказвала на поўдзень, прыгнаў статак да малінішча, пачакаў, калі каровы пастануць, а потым і лягуць у цені. Тады з гадзіну, а мо і болей, ён можа быць спакойны за іх – не сыдуць з месца, а ён за гэты час выканае матуліну просьбу.

Адразу ж падаўся ў маліннік – густы, высокі, амаль у яго рост, а то і вышэй. Прычапіў спераду сябе гладыш, каб зручней было рваць маліну – у дзве рукі. Ягадзіны буйныя, крамяныя, яшчэ не пераспелыя, акурат у саку, самі ў рот прасіліся.

Гладыш напаўняўся хутка, і быў ужо амаль да верху – жменькі тры ці чатыры засталося ўсяго. Укінуў колькі жменяў у рот, каб і самому паласавацца такой смакатой.

І – не ўбярогся, як прасіла маці.

Падцікавала усё ж яго гадзюка, пеканула джалам у лытку праз парваную калашыну. Ці то наступіў на яе і яна так абаранялася, ці то тая самая, якая неўзлюбіла яго і чакала яго, сачыла-назірала за ім… А мо і за вужыка помсціла, хто ж пра тое ўведае… Ён і не бачыў яе, а толькі адчуў, як быццам хто дакрануўся да нагі жарынай з агню, ці як хто сярнічку запаліў ды ткнуў у цела…

Выскачыў на прагаліну.

Перш-наперш закасаў калашынуну – і ўгледзеў сляды ўкуса – дзве жоўтыя кропачкі. Нага пачала апухаць на вачах. Ведаў, што ісці цяпер небяспечна – ад напругі атрута можа расцячыся па венах і дайсці да сэрца. І стаяць не выпадала – трэба было шукаць якой-небудзь рады.

Успомніў, што непадалёк была дарога на Бобрык, кудой часта хадзілі машыны – вазілі на мазырскі прамкабінат лес. Паскакаў на адной назе, апіраючыся на дручок, здагадаўшыся перад гэтым перавязаць раменьчыкам нагу вышэй дзвюх жоўтых кропачак.

Спыняўся часта, узмакрэў, але праз якое паўгадзіны выбіўся на галоўны шлях. А яшчэ праз паўгадзіны з боку Бобрыка паказалася гружоная лесам машына.

– Дзядзечка, падвязі да горада – мяне гадзюка ўкусіла, – папрасіўся ён, калі машына спынілася і з кабіны выглянуў пажылы, у паношанай майцы, вадзіцель.

Той усё зразумеў, адчыніў дзверцы з другога боку, загадаў:

– Сядай, падвязу!

І ўсю дарогу назіраў за ім, супакойваў, што ў бальніцы дактары хутка дадуць яму рады і ён вечарам вернецца дадому.

Што ні рабілі дактары, нічога не дапамагала. Давалі ўколы і таблеткі, пералівалі кроў і ставілі кропельніцы, а нага была што бервяно – ні стаяць на ёй, ні паварушыць нельга было…

Так і выпісалі праз тры дні дадому – дактары бездапаможна развялі рукамі.

Маці здагадалася, найперш сэрцам адчула, што раз не вылечылі, то адправілі дадому… паміраць.

А Васіль нічога не ведаў, нават не здагадваўся ні пра што, бо верыў таму, што сказаў вадзіцель, што падвозіў яго да самай бальніцы, сказаў, давёўшы да дзвярэй

прыёмнага пакоя: “Медыцына ў нас самая лепшая, савецкая, падлечаць як трэба…” Ён і радаваўся, калі ехаў з маці дадому – на калгаснай фурманцы, думаў, што яго вылечылі, і цяпер усё пойдзе на папраўку.

Мальвіна папрасіла старшыню калгаса Дубікоўскага, каб даў падводу прывезці сына з бальніцы. Старшыня не адмовіў, уважыў жанчыну.

Дачуўся пра лясное здарэнне Васілька дзед Міхась.

Ранічкай прытрухаў да хлопца.

– Што, ёлкі-маталкі, не ўбярогся?

– Не ўбярогся, дзядуля. Яна, гадаўка, даўно палявала за мною, я ведаю. Апошнім разам ўратаваў мяне вужык, а тут я сам падсунуў ёй сцягно…

– Пакажы, нябожкo, сваю нагу…

Стары мацаў, круціў і так, і гэтак, хмурыўся аднак, хітаў галавой, і пільна глядзеў на хлапчука – як церпіць боль.

– Пазнавата, ёлкі-маталкі, але паспробуем. Чаму ж адразу, як здарылася тое, не прыйшоў да мяне? – злаваў дзед і кашчавымі рукамі не пераставаў абмацваць нагу.

А яна была ўся сіняя, як не чорная, не было бачна пражылкаў.

– Машына акурат ехала ў Мазыр – падвёз шафёр. Ён жа і памог мне адразу да дактароў…

– Да дахтароў, да дахтароў… Ну, што твае дахтары? Дадому выкінулі цябе. Як паміраць сядно. Ты мне вось што, ёлкі-маталкі, скажы: ці зможаш паказаць тую мясціну, дзе яна жыве, дзе ўкусіла цябе? Ну, маліннік той знойдзеш?

– Ды ведаю я яго добра – Гіблае балота, пачатак Чэрценя. А навошта табе?

– Эх, ёлкі-маталкі! Адабраў ты ад мяне юнацтва, а

старасць я табе і сам аддам, – уздыхнуў дзед, паклаў рукі на кавеньку, падпёр бараду, прымружыў на момант вочы.

Таго, што сказаў дзед Міхась, Васіль не зразумеў.

Пра стрэльбу зразумеў – яна яго маладосць. А як жа ён можа адабраць у яго старасць. Але спытаць не паспеў – яго зноў ахутаў імговы сон, і ён ужо нічога не чуў, нікога не бачыў…

… – тут вось, – паказаў Васіль на малінавыя зараснікі.

– Ну, добра, пасядзі пакуль на возе, а я паразмаўляю з тваёю крыўдзіцелькай. Пачакай мяне – я не забаўлюся…

Дзед пайшоў да малінніка, сеў на грудок, адвярнуўшыся ад хлапчука.

Потым Васіль пачуў, як дзед Міхась пачаў ціхенька працяжна насвістваць – цягне доўга, а потым перастае… Зазыўны быў яго свіст, усё роўна як з некім размаўляў на незразумелай мове. Пасвішча – і перастане, перапынак зробіць, пасля зноў так, але ўжо трошкі даўжэй, – і зноў нечага чакае.

Дзіўна было збоку назіраць за дзедам, бы не пры сваім розуме ён быў, бы здзяцінеў.

Пра старога ў Крушніках паданні цэлыя хадзілі.

Ён лячыў ад пуду, нават жывёлу на ногі ставіў. Мог сказаць, дзе знаходзяцца каровы, якія адбіліся ад статка і намерыліся начаваць у лясных нетрысках. Валодаў ён нейкім таямнічым дарам. Пэўна ж, адчуваў, як ніхто, душу і сэрца не толькі чалавека, а і ўсяго жывога на зямлі.Прыязджалі да яго з розных і далёкіх краёў. Нават і з Сібіры.

Бацькі прывезлі, сам бачыў Васіль на свае вочы, дзяўчынку да старога. Запомніўся чамусьці яе чырвоны

банцік на галаве. Дзяўчынка не магла хадзіць – адняліся ногі. Бацька занёс дзяўчынку на руках і пасадзіў на дзедаў ложак. Дзед Міхась пагладзіў яе па косках, папытаўся, як мама яе назвала, потым нешта шаптаў над яе галавой. Пасля паклаў на ногі кужальнае прасцірадла, запаліў над ім кастрыцу.

Ульянка, так звалі дзяўчынку, заснула на вачах у бацькоў.

Праспала некалькі гадзін. А калі прачнулася, то і забылася на сваю хваробу, па загадзе дзеда устала і пайшла сама на вуліцу…

Сібіракі давалі дзеду вялікія грошы – азалаціцца можна было, а ён узяў усяго з іх траячку. І не больш. Так ён браў з усіх, каму памагала яго лячэнне. Калі ж настойвалі на большым дарунку за тое, што ён вылечыў хваробу, то ён, злуючыся, адказваў:

– То не я вылечыў, то святая тройца яго вылечыла… Адсюль і траячка.

А ўжо даўно дзед не займаўся знахарствам-лячобай. Не таму перастаў займацца гэтым, што даймалі яго раённыя ўлады, лічачы яго шарлатанам, нават у газеце пісалі нядобрае пра яго, а адчуў, што не мае больш на тое моцы… Урачы, мусіць, баяліся, што дзед Міхась адбярэ ад іх хлеб і падарве аўтарытэт савецкай, самай перадавой медыцыны ў свеце…

Адчуў, што з гадамі страціў сваю цудадзейную сілу як народны лекар, а падманваць людзей сваім бяссіллем не хацеў.

Здарылася бяда ў галоўнага ўрача раёна – дачка, скончыўшы сярэднюю школу, здаўшы выпускныя экзамены, перастала хадзіць і ў яе адняло мову. Вазіў ён яе па самых лепшых клініках і інстытутах, – і нідзе не маглі даць рады. А потым нечакана, сярэдначы, каб ніхто не бачыў, прывёз да лекара.

З першага разу не памагло. Прывозіў яшчэ разы са

тры…

І адбылося цуда ці не цуда, але дзед паставіў выпускніцу на ногі… І галоўурач навёз яму процьма падарункаў і даваў вялікія грошы. Дзед усё роўна папрасіў толькі траячку, чым нямала здзівіў слугу Гіпакрата.

Дзед Міхась зноў пачаў свістаць-насвістваць аднастайную песню, абапершыся на кавеньку, апусціўшы галаву.

Васіль не зводзіў з дзеда вачэй – чакаў таксама нейкага цуду.

Добра бачыў, як дзед сагнуўся, ухапіў нешта з зямлі, узяў у руку. Калі ж устаў, выпраміўся і ішоў да воза, убачыў, што стары трымаў вялізную чорную гадзюку. А яна вырывалася, круціла хвастом, старалася абвіць руку дзеда, біла нават яго па баках, як пугай…Ён паднёс яе блізка да твару, зазірнуў у вочы:

– Ты ўкусіла, нягодніца, га? Прызнавайся, палкі-маталкі… – дзед гаварыў з ёю як з чалавекам. – Гэта ж трэба, што ўдумала… Цяпер што – цяпер сама і лячы свой укус… Так што даруй, і не сярдуй, ёлкі-маталкі…

Дзед Міхась усунуў ёй у пашчу канец кавенькі – абламаў атрутны зуб, а потым узяў пальцамі за дзве сківіцы, і разадраў гадзюку аж да самага хваста.

– Закасвай, Васілько, барджэй калашыну! – загадаў тут жа строга стары, ператварыўшыся на вачах хлопца ў нейкага іншага чалавека – чараўніка ці казачніка, – адкуль толькі такая рухавасць і спрыт у яго?

Васілёк пастараўся хутка выканаць строгі дзедаў загад, але калашына згарнулася толькі перад каленам. Тады ён здагадаўся зрабіць інакш – дастаў з кішэні сцізорык, які захапіў з сабою, разрэзаў зусім калашыну…

Дзед укленчыў, пахваліў хлопца за спрыт, паклаў нагу сабе на плячо, а гадзючыным крывавым мясам пачаў абгортваць сінюшную нагу – адной палоскай, а пасля і

другой… Пасля выцягнуў з кішэні палатняны рушнічок, абкруціў паверх усяго і абвязаў у дадатак кужэльнай ніткай. Каб шчыльней да цела прыставала крывавая мякаць…

Хлопец адвярнуўся, не могучы глядзець на такое – чамусьці стала страшна, яго зноў пачалі трэсці дрыжыкі, не хапала дыхання і ён пачынаў хаўкаць, як рыба, выкінутая на бераг. Усё закружылася і паплыло перад вачыма. Сплыў некуды дзед Міхась, прапаў з відавоку маліннік, адкуль чараўнік вымусіў выпаўзці велізарную гадзюку…

Потым дзед адвёз яго на возе дадому – ён і не чуў, як трэсла воз на карнявішчы, як павольна конь ішоў па цубкай зямлі машыннай каляіны.

Спаў Васіль трое сутак запар.

На чацвёртыя прыйшоў дзед да яго і чакаў, калі сам прачнецца. Маці трывожна глядзела на сына, раз-пораз падыходзіла да яго, услухоўвалася, ці дыхае хоць. Дзед позіркам праганяў яе, баючыся, каб яна раней часу не пабудзіла Васіля.

Прачнуўся ён самахоць перад абедам – апоўдні.

Расплюшчыў вочы, паглядзеў абыякава на дзеда і на маці, адвярнуўся і зноў заснуў.

Вось тады дзед і зняў з яго, соннага, шэрыя “бінты”.

Вынес потым усё на поплаў, і перад самым заходам сонца спаліў на раскладзеным агні. Попел прысыпаў зямлёй.

Спаў Васіль і чацвёртыя суткі…

Дзед не адыходзіў ад яго – не спаў, сядзеў побач.

Хлапчук прачнуўся і адразу папрасіў піць. Маці прахапілася ад дрымоты, паглядзела на Міхася, позіркам спытала, што рабіць.

– Дай, Мальвіна, вось гэтай вады – з крыніцы. Я набраў спецыяльна для яго… От дзякуй Богу, атрымалася ў нас, хлопча, з табой, атрымалася… А я, дурны, не верыў, ёлкі-маталкі!.. Маці ўзяла ад дзеда бутэльку з-пад сітра, наліла ў кубак і паднесла да губ Васіля. Ён выпіў цэлы кубак і яшчэ папрасіў.

Вочы ў хлопца светлыя, жвавыя, радасныя. У грудзях расла радасць. Як быццам аднекуль вярнуўся і цяпер рады свайму вяртанню.

Не вытрымаў, паглядзеў на сваю нагу з рэзрэзанай калашыной, не вытрымаў, крыкнуў моцна, на ўсю хату:

– Мамка, а мамка, паглянь, якая ў мяне цяпер нага!

Мальвіна падышла да яго, агледзела нагу: і знаку не засталося ад пухліны. Дзіва ды і толькі!

Жанчына заплакала, абняла сына, а потым дзеда Міхася, скрозь слёзы гаварыла:

– Дзякую, дзядулька, ты ж выратаваў мне сыночка!

– Не я, Мальвіна, то Бог вам дапамог. Яму падзяку кажыце.

Стары падняўся з табурэта, паляпаў па назе, стомлена заўсміхаўся, праказаў:

– А ты кажаш – “дахтары, дахтары”… Ёлкі-маталкі… Пайшоў я. Цяпер мне спаць трэба, а ты ўжо не хвалюйся – хвароба адступіла. Ох, ні дна мне ні покрыўкі, ні маладосці ні старосці… Палкі-маталкі… Ну, будзьце! З Богам!

Стары не дазволіў сябе праводзіць. Нішком нырнуў у прачыненыя дзверы, радуючыся, што стварыў цуд.

Апошні ўжо ў сваім жыцці цуд.

15.

На трэці дзень, калі пачаліся заняткі ў школе, пастушок закінуў на гарышча пугу.

– Хопіць ужо, – сказала, як адрэзала Мальвіна, калі да іх наведалася зноў Панцэсіха і другія вяскоўцы, каб яшчэ раз папрасіць хаця б трохі папасвіць статак, упрошвалі, умольвалі, абяцалі павысіць плату ўтрая. – Што ж ён невукам павінен расці? Усё. Няхай хто іншы паспытае гэтага хлеба…

– Мы ў школе дамовімся – завуч дазволіць. – Мы гаварылі з Лёдзяй ужо… Яна не супраць.

– Вось для сваіх дзяцей і дамаўляйцеся, – стаяла на сваім Мальвіна. – А майму вучыцца трэба. Ды і пасля хваробы сілаў яму трэба набірацца.

Пасля апошніх слоў просьбіты замоўклі, моўчкі пайшлі дадому…

Ад дырэктара школы Крупы не было ніякіх вестак.

Куды толькі ні пісала жонка, нічога пэўнага не адказвалі. Рыта прыходзіла ў школу сумная, заплаканая. Не мог глядзець на яе такую Васіль, сам гатоў быў заплакаць, узяць яе боль сабе – так кахаў і шкадаваў дзяўчынку…

– Дзеці, сёння застаньцеся пасля ўрокаў, – папрасіла-загадала пад канец урокаў Леакадзія Гаўрылаўна – была яна ў белай кофтачцы, у чорным пінжаку і такой жа спадніцы. – Будзем пісаць пісьмо.

– Якое пісьмо? – не зразумелі дзеці. – Каму?

– Ліст таварышу Сталіну.

Тэкст пісьма правадыру быў падрыхтаваны загадзя – яшчэ дома. У ім школьнікі павінны былі падзякаваць бацьку Сталіну за шчаслівае дзяцінства, за школу, за тое, што ён умела выкрывае ворагаў народа. Вучні павінны былі яшчэ прызнаць сваю віну ў тым, што не ўгледзелі ў былым дырэктары школы Крупе замаскіраванага ворага народа, які вучыў дзяцей не па

школьнай праграме, а вёў антысавецкую прапаганду сярод іх, вучняў...

Ціха ў класе.

Схіліла галаву Рыта. І Васілёк бачыць, як у яе са шчок коцяцца на рукі слёзы – сэрца разрываецца ў яго, і ён ужо шкадаваў, што не забіў тады Рукана, і як было б добра, калі б і Лёдзя плыла з ім у чаўне. То з-за іх плача Рыта, то з-за іх пасялілася гора ў іх хаце...

– А ты не павінна плакаць, Рыта, – падышла да яе завуч школы. Голас у яе ласкавы і амаль пяшчотны, як не матчын, у вачах – сама дабрыня і спагада, рухі ў яе павольныя і плаўныя, ну хоць абраз з яе пішы. – Ты павінна радавацца, што ў вашай сям'і няма больш ворага савецкага народа – і на табе не будзе плямы: дочкі за бацькоў не ў адказе. Вунь як Паўлік Марозаў – роднага бацьку выдаў, бо ён кулак быў. І ты магла б, як Паўлік, раней расказаць нам пра бацьку – Сталін і заклікае нас да пільнасці...

У дзяўчынкі закалаціліся плечы, яна заплакала ўголас, і не магла ўжо стрымацца ад слёз. Нічога не казала ў адказ. Коршакам гатоў быў кінуцца на настаўніцу Васілёк, учапіцца ў яе горла, здушыць, каб яна і не прамаўляла такіх крыўдных і абразлівых слоў.

– Дзеці, мы адправім гэтае пісьмо ў Крэмль. І такое ж дашлем у раённую газету. Гэтым самым мы прадэманструем сваю адданасць таварышу Сталіну – нашаму правадыру і генію ўсяго чалавецтва, і пакажам, што мы з вамі згуртаваныя і моцныя.

Праз два тыдні ў газеце "Сталінскі набат" з'явілася пісьмо школьнікаў Крушніцкай школы.

Сярод подпісаў пад пісьмом было і прозвішча Васіля Зубрыцкага. І Рыты Крупа.

У той дзень ён у школу не пайшоў, а пабег да свайго сябра – вужыка. А той ужо чакаў яго, грэючыся на пні – на сонцы. Набліжалася ўжо здзвіжанне, і Васіль баяўся,

што можа не заспець свайго сябрука – мог запаўзці на зіму ў сваю нару.

З ім гуляў цэлы дзень, сваволіў, смяяўся, хаваючы за смехам свой прыгнечаны настрой.

– Цяжка мне, вужык! – прызнаваўся ён. – Так цяжка, што і спасу няма. З-за Рыты, з-за яе бацькі. З-за несправядлівасці. І чаму жывуць на зямлі жорсткія і злыя людзі? Чаму іх не карае Бог?

З вужыкам і прыйшоў раніцай у школу.

Зайшоў у настаўніцкую, падышоў да завучыхі, спытаў знарок фамільярна:

– Лёдзя, а я ставіў свой подпіс пад пісьмом? І Рыта не ставіла, і не пісала тое пісьмо.

Яна сумелася, пачырванела ад нахабнасці вучня, акінула позіркам настаўнікаў, што былі ў настаўніцкай – шукала падтрымкі:

– Мы ж пра ўсё дамовіліся тады пасля ўрокаў. І ты нічога не гаварыў супраць.

– Але ж я і не гаварыў “за”. Ці не так?

– Гэта не мае аніякага прынцыповага значэння.

Настаўнікі знарок адвярнуліся, як не хацелі назіраць за сцэнай, якая адбывалася на іх вачах.

– Не мае? Ах, не мае?

Ён выняў з кішэні картовага пінжачка руку, раскрыў далонь і паднёс да твару. Вужык рэзка ўзняў галаву і, здаецца, гатоў быў дзеўбануць завучыху ў нос...

Лёдзя ўскрыкнула, а потым моцна закрычала, ускочыла на стол. А потым асунулася, упала на журналы і сшыткі, няўцямны позірк яе гаварыў, што яна блізкая да таго, каб страціць прытомнасць, а мо і насамрэч самлела...

– Змяя ты, і брат твой – падкалодны змей, і ўсё ваша

кодла гадзючынае! – крыкнуў скрозь слёзы Васіль, укінуў запазуху вужыка, – то вы настрачылі данос на Міхася Пятровіча, мне твой брат прызнаўся, пацвердзіў… Не верыш, спытай яго… Будзе вам кара – Бог усё бачыць і чуе!

Ён ляснуў, што было сілы, дзвярыма, выбег у калідор, а пасля і на вуліцу…

Бег у лес, бег туды, дзе жыў яго вужык, бег, каб упасці на зямлю і выплакацца, пра ўвесь свой боль расказаць вужыку, папрасіць у яго парады і помачы…

Разрывалася дзіцячае сэрца ад невыноснага болю, не ведаў, куды падзець сябе, дзе знайсці паратунак…

Назаўтра Васіля Зубрыцкага, вучня шостага класа Крушніцкай васьмігодкі, выключылі са школы.

А яшчэ праз тыдзень Лёдзю прызначылі дырэктарам.

І праз колькі дзён стала вядома, што ў далёкай тундры, дзе зняволеныя крыжавалі лес, на Калыме, не стала Міхася Крупы – разарвалася сэрца.

Праз нейкі час незнаёмы чалавек прыехаў да жонкі дырэктара школы. Яна якраз дома была – адна, без дзяцей.

– Наталля Пятроўна, я з вашым мужам доўгі час быў побач. Не стала яго на маіх вачах… Ён для вас употай пісаў пісьмо. Доўгі час пісаў. Які ён быў у вас разумны чалавек і адукаваны! Вечарамі, калі быў вольны час, мы ўсе прасілі яго, каб чытаў нам што-небудзь… Ад рускіх мы чулі Пушкіна і Дастаеўскага, ад украінцаў – Тараса Шаўчэнку, а Міхаіл Паўлавіч нам чытаў Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча…

Наталля Пятроўна скрушна маўчала, слухала. Слёз не было – яна даўно выплакала ўсе.

Ён паклаў перад ёю тоўсты пакунак-канверт з карычневай паперы, якой абгортваюць на пошце бандэролі.

– У канверце яшчэ і гадзіннік – “Победа”. Ён прасіў, каб вы аддалі яго Васілю Зубрыцкаму – яго лепшаму вучню. Калі вам цікава ведаць падрабязна і больш пра Мішу, то я магу расказаць. Але не сёння. Праз нейкі час магу прыехаць.

Жанчына ў знак згоды пахітала галавой. У яе ад нечаканасці не было сіл гаварыць, горла сціснуў даўкі камяк.

– А цяпер мне пара. Даруйце, што растрывожыў вам сэрца. Мы ганарыліся вашым мужам, ганарыліся, што на Беларусі ёсць такія вялікія людзі. Вялікія педагогі. Шчырыя, таленавітыя… А яму я жыццём абавязаны. Але то ўжо іншая размова…

Незнаёмы ўстаў з табурэткі, не ведаў, што больш сказаць жанчыне. Падышоў да фатаграфій, што віселі на сцяне пад шклом у драўляных рамках. У цэнтры было фота нявесты Наталліі і жаніха Міхася.

– Божачка, якая прыгожая пара!… – уздыхнуў мужчына. – Маліцца на такіх людзей трэба, а яны, душагубы… Нелюдзі… Я пайду, Наталля Пятроўна. Не праводзьце мяне. Ведаю, што ў вас на сэрцы…

Калі ён падышоў ужо да дзвярэй, жанчына, перасільваючы сябе і ўнутраны боль, папыталася:

– Як зваць цябе, чалавеча?

– Цёзкі мы з вашым мужам. Міхал Генрыхавіч я. Фіцнер.

– Дзякуй вам за ўсё, Міхал Генрыхавіч!

Ён ужо праходзіў паўз вокны – відаць была яго галава. Быў ён белы-белы, як пакрыты срэбрам. А гадоў яму было, як вызначыла Наталля Пятроўна, пад сорак. Мо трошкі больш…

Доўга і маўкліва сядзела яна за сталом, гледзячы на пакунак. Глядзела і баялася дакрануцца да яго, бо адначасова вялікая радасць і гора маглі парушыць душэўнае слабенькае суладдзе…

Жанчына схавала пакуначак у патаемнае месца, дзе не маглі знайсці дзеці, а прачытаць яго рашыла толькі тады, калі падкажа сэрца…

… Перад самым здзвіжаннем, за дзень да яго, калі ўсе вужы збіраліся ў калоніі і выгравалі бакі пад промнямі сонца бабінага лета, калі Васілёк развітаўся са сваім сябруком да наступнага лета, – быў ён апошнімі днямі вялым, калі адышлі познія апошнія баравікі, – у той дзень ў хаце Зубрыцкіх адбылася радасная падзея.

У іх хату зайшоў невядомы салдат.

Зайшоў нячутна, не бразнуўшы клямкай у сенцах, ні тэпнуўшы падэшвамі салдацкіх ботаў аб падлогу, – увайшоў у хату як здань, як прывід, і стаў маўкліва на парозе, стаяў і ўсміхаўся, радасна і шчасліва глядзеў на тых, хто быў у хаце…

Мальвіна сядзела каля акна і шыла сабе сукню. Так захапілася сваёй працай, што нічога і не чула. Васілёк загалуніўся сваім – падбіваў чаравікі, што пакінуў некалі бацька, і якія ўжо “прасілі есці”.

Найперш адчуў, чым убачыў, што нехта цікуе за ім, назірае. Нават ведаў, адкуль сыходзяць тыя промні ці позірк – злева, недзе каля дзвярэй… Нехаця адарваўся ад чаравіка, кінуў позірк у парог.

Рот раззявіў ад здзіўлення і нечаканасці, слова не мог вымавіць, як скамянеў, вочы акругліліся…

– Ма… ма… – сіліўся сказаць маці, ды не мог з сябе выцягнуць больш нічога, і маці не пачула яго, больш таго, нейкую сваю песню паспрабавала ціхенька напець…

– Дзень добры вам у хату! – урэшце павітаўся салдат, але прамовіў словы не гучна, каб не напалохаць, ставіў ля ног пашарпаны чамаданчык, скідваў з плячэй рэчавы мяшэчак. – Не ажыдалі, бачу, мяне? Факт, не ажыдалі… Зусім забыліся пра мяне…

Маці доўга не магла ўцяміць, што адбывалася. Адкуль і

калі з’явіўся ў хаце невядомы вайсковец? Але ж адразу і ўцяміла, што не незнаёмец завітаў да іх…

А яна столькі ж выглядвала на дарогу, а колькі начэй услухоўвалася ў начныя гукі, а ён, сын, з’явіўся раптоўна, як снег на галаву – і па двары пад вокнамі не праходзіў, мо хіба агародамі… Як з неба зваліўся.

Яна сілілася ўстаць, але не змагла – адняліся ногі, толькі выдаўжыла рукі, голасна і радасна загаварыла:

– А сыночак ты мой дарагі! Сяргейка, як аслепла сядно я – нічога не бачу, і падняцца не магу, радасць сілу адабрала!..

Ён сам падышоў да яе і абняў, прытуліў да сябе, зняможаную, слабую і лёгкую, як пярынку, і не адпускаў, слухаў, як узбуджана б’ецца яе спакутаванае сэрца. Маці плакала радасна і шчасліва, увесь час шаптала яму нешта пяшчотнае і патаемнае, як даўно падрыхтаваныя і прадуманыя словы – і яны ліліся з самага сэрца, з донца яе душы…

Васіль жа не пазнаваў брата – высокі, галава аж у столь упіраецца, плечы – упоравень з дзвярыма, такія шырокія. Ага ж, во што яшчэ, напэўна, збіла зпанталыку – брат насіў вусы. А памятаў жа яго не такім – маўклівым і хударлявым, невысокага росту.

Забіралі яго на трэцім годзе вайны. Васіль з хлапчукамі праводзіў строй дапрызыўнікаў за вёску, амаль да Каменя – трымаў увесь час брата за руку. А потым, вярнуўшыся дадому, доўга спрачаліся, хто з навабранцаў больш за ўсіх заб’е фашыстаў…

І Васіль не вытрымаў, таксама кінуўся да брата – прытуліўся да яго, як і маці, сціснуў абаіх у абдымках, адчуваў, як па грудзях разліваецца, распірае ўсяго, шчымлівая радасць…

– А я і не пазнаў цябе, – прызнаўся малодшы брат, усё яшчэ не адрываючыся ад салдата, – перамяніўся вельмі…

Васілёк заўважыў, што Сяргей хавае слёзы, уткнуўшыся ў матчына плячо.

Калі адарваліся адно ад аднаго, калі паселі на лаўку і ўжо толькі глядзелі на дэмабілізаванага салдата, маці ласкава дакарала сына:

– Чаго ж не напісаў, калі прыедзеш – сустрэлі б на станцыі, каня папрасілі б у старшыні…

– Я і сам не ведаў, калі прыеду.

– Ой і заждаліся мы цябе, сынок, ой як доўга ты не вяртаўся…А то Васілёк усё пытаецца, калі ды калі ты прыедзеш… А вот жа і прыехаў, радасць якая ў нас у хаце!

Сяргей пайшоў да парога, каб узяць чамадан і заплечнік, і маці з Васілём убачылі, што ён накульгваў на адну нагу. Не спытала пра тое, на пасля перанесла, калі прыдзе час, то і сам раскажа, галоўнае, што жывы і здаровы вярнуўся з тае страшнай вайны – рукі цэлыя, галава, а астатняе…

Ад Сяргея патыхала дарогай і цягнікамі, махоркай і пылотай дарог, потам і яшчэ нечым церпкім, але да болю дарагім і знаёмым, ад чаго ў Васілька шчымліва заходзілася-трапятала сэрца: “Прыехаў, прыехаў Сяргейка!.. Цяпер жыццё пойдзе па цвярдзейшае дарозе… Вось толькі каб са школай уладзіць…”

Доўга распытваў у іх Сяргей пра жыццё, слухаў і хмурыўся, паціраў левы бок грудзіны, уздыхаў.

Маці адзначала, што ён пастарэў вельмі – гады яшчэ маладыя, а ўвесь белы, бы снегам галава абцярушана. Праз усю шчаку шрам, на правай руцэ не было двух пальцаў. Пэўна ж, і дасталося Сяргейку пад завязачку.

Пад вечар, дачуўшыся пра радасную навіну, прыклыпаў дзед Міхась. Як роднага абняў салдата, радасна прамовіў:

– Ёлкі-маталкі, Андрэевіч, вымахаў як… І ў хаце галавой

да столі дастаеш, новую будаваць трэба, вышэйшую.

– Адбудуем, дзеду, дай толькі час… Высокую, прасторную, на некалькі пакояў.

Распытаўшы, паслухаўшы адказы на свае пытанні, скрушна пахітаў галавой:

– Ну і дасталося табе, Сяржук, і ворагу не пажадаеш…

– Ды нічога, дзядуля, галоўнае, што я цяпер дома – сярод родных. Гэта – вялікае шчасце, дзед Міхась!

– І не кажы, палкі-маталкі!..

Маці маўкліва стаяла каля печы, выцірала хусцінкай вочы. Ёй балюча было за сына – гэта ж столькі нацярпеўся, нагараваўся за вайну! Ці хоць здаровы, ці цэлае ўсярэдзіне, раз такі пакрамсаны асколкамі і хірургамі… Ды расказваў толькі збольшага, а ці раскажа пра тое самае цяжкае, што прыйшлося перажыць, што прапусціў праз сваё сэрца?

– Нічога, браток Васілёк, нічога, зажывем яшчэ мы з вамі! – ціскаў ён за плечы брата, кудлаціў русявы чуб. – І са школай уладзім, не перажывай, не можа быць таго, каб не ўладзілі!..

Васіль слухаў і братавы словы ўліваліся ў яго бадзёрай і мажорнай мелодыяй, і яму гэтак жа думалася: “Зажывем, зажывем, братка, і ўсё ў нас наладзіцца! Цяпер мы разам і дровы нарыхтоўваць будзем, і соткі вясной ўрабляць, і пастушкоўствам больш займаца не буду… Ды ці мала што перамяніцца-змяніцца можа ў нашым жыцці! Ды і ніхто цяпер папікаць не будзе, што я бязбацькавіч – Сяргейка цяпер мне і за бацьку будзе, і за брата, і за самага лепшага сябрука!..”

Калі ж пайшлі купацца на Чарацянку, зноў балючая дзіваванка адкрылася перад Васілём. Сяргей распрануўся, каб ісці ў ваду і паплаваць. Васіль жахнуўся – ніводнага цэлага месцейка не было на целе! Як склееныя з нейкіх кавалачкаў , як латкі з чужога чалавечага цела накладвалі яму на грудзі і спіну…

– Братачка ты мой! Што ж з табою зрабіла вайна! – упаў перад ім на калені брат, даланёй пачаў гладзіць рубцы і шрамы. – Ты ж увесь пашкамутаны і пакалечаны…

Сяргей сціснуў яму балюча плячо:

– Нічога, Вася-Васілёк, нічога… Страшнае ззаду засталося. Не раны страшныя, не тое, што пакалечыла, шчаслівы ад таго, што душа не скалечана, што ў Крушнікі свае вярнуўся і магу смела хадзіць і глядзець людзям у вочы…

– Я вельмі рады, што ты вярнуўся. Ты не ўяўляеш, якое гэта для мяне шчасце. І для матулі. Нам вельмі цяжка было. Без бацькі. І – без цябе.

– Ведаю. Але цяпер пераменіцца ўсё да лепшага. Слова даю.

Калі пакупаліся, калі выйшлі на бераг і леглі, каб пагрэцца на восеньскім ужо сонцы, і прызнаўся Сяргею брат:

– А я, братка, гада аднаго хацеў забіць. З ружжа.

– Гэта ж каго? – не расплюшчваючы вачэй, жмурачыся ад промняў сонца, пацікавіўся Сяргей.

– Рафала Рукана. Ён Міхася Пятровіча з Лёдзяю здаў энкэведыстам… А ўсё з-за таго, што Лёдзя вельмі хацела стаць дырэктаркай школы.

Брат маўчаў, доўга нічога не казаў, потым ціха прамовіў, як параіў:

– Не табе, Васька, разбірацца ў гэтым. Не табе ў такіх справах суд вяршыць.

– А каму – каму той суд вяршыць? Савецкаму суду? Ведаеш, як ён разбіраецца…

Сяргей ужо сеў, глядзеў некуды ўдалеч, спахмурнеў, пацёр левую грудзіну:

– Ведаю, добра ведаю… А табе змагацца ці мне, што супраць ветру… Ды ладна, пагаворым калі пазней пра тое. Добра?

– Добра. Нам ёсць пра што пагаварыць. І шмат яшчэ якіх пытанняў хвалюе мяне, і я не знаходжу на іх адказу. Таму і балюча жыць з гэтымі пытаннямі. Нікому я іх не расказваў, а табе раскажу.

– Лады…А цяпер што, мо апранацца будзем? Не час ужо для купання, хаця вада яшчэ цёплая. Пасля здзвіжання ніхто ўжо не купаецца…

Пабіла Сяргея крыважэрная вайна.

Тройчы рашацілі-пранізвалі яго асколкі, двойчы пранізвалі наскрозь кулі.

Столькі ж разоў адлежваўся ў медсанбаце і шпіталі. Загойваліся раны – і яго адразу ж кідалі ў новае пекла, у новы жудасны агонь. Як на выжыванне кідалі, як у мясарубку, якую распачалі навыперадкі Адольф і Язэп.

Але ж – выжыў. Выжыў насуперак усяму, неяк жа вылузаўся з лапаў смерці, хаця яна не раз абдымала яго, мілавала, як самая лепшая палюбоўніца… І ўжо на канчатак, як помсцячы яму за тое, што не прыняў яе кахання, як быццам для таго, каб праверыць, пераканацца, ці сапраўды ён такі жывучы і ўдалы, ці сапраўды яму памагае Бог, у якога ён верыў і маліўся штодня, прасіў дараваць яму жыццё, – кінулі яшчэ ў больш жахлівае полымя – на Далёкі Усход, – на вайну з японцамі…

Тады яшчэ два разы праліў кроў. Раны, праўда, неглыбокія, лёгкія – у параўнанні з ранейшымі, камарыныя укусы. Але нага доўга не гоілася – закрануў асколак косць… І таму накульгваў на яе. Балела начамі, асабліва пад раніцу альбо калі збіралася на дождж.

Васіль усёй душой узненавідзеў вайну, Гітлера, што адняў у яго бацьку, забіваў не раз Сяргея, узненавідзеў Сталіна, які загубіў столькі людзей, які рукамі

энкэвусаўцаў забіваў лепшых людзей і цяпер – такіх, як Міхась Крупа…

Дарога роўная, асфальтаванка.

За акном буяе лета. Пасля зацяжных цёплых і спакойных дажджоў усё порстка пайшло ў рост, ажыло, расквітнела, – пышным рознакаляровым букетам раскашоўвалася летняя залатая пара…

У вёсцы ён быў даўнавата – з тае пары, як пахаваў маці. Колькі разоў наведваўся на могілкі, а ў вёску не заяджаў – штосьці замінала, не пускала туды.

Без маці вёска здавалася чужой. Нават у родную хату баяўся заязджаць – баяўся адзіноты і цішыні, маўклівага мамінага папроку, што не так часта праведваў яе…

Гадзіна дарогі па бальшаку, потым легкавік пакаціўся ўправа – на вясковую дарогу з сінім указальнікам “Крушнікі”. Па ёй праехаць з хвілінаў дзесяць – і сустракае ўзгорак з высокім хвойнікам і агароджай. То і былі могілкі…

Пад’ехаў да выспы, спыніў легкавушку.

Магілка матулі была каля плота, пад бярозкай, у металічнай агароджы, афарбаванай у зялёны колер.

Васіль паставіў на ўзгорачак ружы ў слоіку. Сядзеў, маўчаў.

Каб не за рулём, памянуў бы маці па вясковаму звычаю – шклянку горкай прыняў бы за спакой яе душы.

Потым пасядзеў каля магілы брата – непадалёк ад маці.

Пражыў ён тады нядоўга – на адзін дзень перажыў Сталіна.

Тады так са школай нічога і не атрымалася. Школу Васіль заканчваў у раённым цэнтры, пасяліўшыся ў матуліных сваякоў.

Калі ж Сяргей паткнуўся да дырэктаркі, папрасіў, каб вярнулі хлопца ў школу, Лёдзя звузіла злыя вочы, як не прашыпела па-гадзючынаму:

– Ш-што гэта вы сабе пазваляеце? Ш-што робіцца, панімаеш? Ён жа адмовіўся падпісваць пісьмо таварышшу Сталіну! Каму! Самому правадыру! Вы мне яшчэ дзякуй скажыце, што я нікому пра тое не сказала. А вы ўяўляеце, чым гэта папахвае, га?

– Уяўляю.

Сяргей кісла ўсміхнуўся, зразумеў, што гаварыць з ёю далей не мае аніякага сэнсу.

– Ну во, каму як не вам тое вядома…

– Ш-ш-шапраўды, – прашыпеў і ён у адказ, уклаўшы ў сваё шыпенне пагарду да яе, злосць і крыўду ад сваёй бездапаможнасці...

Зразумеў, што дарэмна сунуўся да яе.

У той жа дзень падаўся ў Мазыр і дамовіўся праз сваіх знаёмых. Там і вучыўся лепей, займеў сяброў новых – вучоба ішла ў ахвотку.

Дзед Міхась памёр раней – узімку.

Зразумеў Васіль з цягам часу, што лекі тыя, апошнія, што выратавалі яго ад смерці, даліся старому нялёгка. Каб жа толькі старасць, а то і жыццё аддаў сваё, каб толькі ратаваць хлопца…

Сям’я Крупы з’ехала тым жа годам – а куды, ніхто не ведаў.

Доўга шукаў Васілёк іх адрас – не мог забыць Рыту, яе голас. І Сяргей памагаў, ды ўсё безвынікова – як зусім растварыліся ў сусвеце. Таму і снілася часта Рыта, смяялася, гаварыла, як дакарала ўсё роўна: “І чаму ж ты адшукаць мяне не можаш, а хваліўся, што калі трэба, то і пад зямлёю мяне знойдзеш…” Ён такія словы ёй не казаў. Толькі так думаў пра сябе. Няўжо яна іх пачула?

Значыць, і яна думала пра яго?

Гадзіннічак, што яна, Рыта, перадала яму ад бацькі, і цяпер носіць і не хоча мяняць яго. Двайная памяць засталася – і пра Рыту, і пра Міхася Пятровіча. Чаму Крупа там, у далёкай зэкаўскай старане, думаў пра яго?

Напачатку ён аднекваўся, калі Рыта давала яму гадзіннік, здзіўляўся, чаму менавіта яму, не каму з дамашніх, але яна настояла, цвёрда сказала: “Так пажадаў бацька… У нас ёсць яго гадзіннікі, так што не перажывай… І я сама хачу, каб ты яго ўзяў…”

16.

… На гэты раз не вытрымаў, усё ж заехаў у вёску.

Крушнікі падаліся яму нейкімі іншымі, як чужымі, невядомымі. Вузенькія вуліцы, кароткія. А некалі ж здаваліся шырокімі, прасторнымі і доўгімі з краю ў край.

А Чарацянка амаль высахла, у густой асацэ і не відаць яе. Ці разліваецца яна, як раней, раздзяляючы, раз’ядноўваючы два бакі. дзве вуліцы – Будкі і Алёсы. Дзіўная назва – аж тры назвы атрымліваецца. Так прывыклі людзі называць, так будзе і пасля іх…

Вуліцу пераходзіла пажылая жанчына – спынілася, стала, як укапаная, не рухалася.

Васіль адразу пазнаў яе – так, то была яна, Лёдзя. Ён не сігналіў, не падганяў, чакаў, калі яна сама сыдзе з дарогі. Яна і пайшла, не гледзячы ў яго бок, пакіравала паўз яго, павольна перастаўляючы ногі.

Казалі, што яна выходзіла замуж – за настаўніка, якога прыслалі ў школу. Ды нечакана з’ехаў ён, уцёк ад яе – дапёр аж да Магнітагорска. Адтуль напісаў пісьмо ў райана, каб выслалі яму туды дакументы…А потым Лёдзя стала заслужанай настаўніцай рэспублікі –

славілася яе школа жалезнай дысцыплінай.

Брат яе, Рафал, утапіўся вясною пяцьдзесят восьмага на Чарацянцы, выбіраючы рыбу з чужых жакаў – заблытаўся ў іх.

Развярнуўся каля школы, спыніўся.

Выйшаў з машыны, пастаяў трохі, пахадзіў па двары, агледзеў стары будынак, дзе некалі вучыўся… І яму тут жа пачуліся дзіцячыя вясёлыя галасы, зазыўным званочкам даносіліся адтуль, з дзіцячай пары… Цяжкай і светлай пары. І ў суладдзе мноства галасоў уплятаўся голас Рыты – пакрыўджаны, бяссільны, што так абышліся з яе бацькам, з ёю, з яе сям’ёй…

А ён быў бяссільны нешта перайначыць, нават адпомсціць крыўдзіцелям.

Да знаёмых заходзіць не хацелася – не той быў настрой. Трэба будзе неяк іншым разам выбрацца – больш спакойнай парой, мо хіба пасля таго, як усё ўтрасецца, уладзіцца тая недарэчнасць, што адбылася на будоўлі… Але ці ўладзіцца? Мо яшчэ і за краты адправяць – усё можа быць у гэтым жыцці. Як то кажуць – то жыў насупроць турмы, а цяпер насупроць роднай хаты?

Па дарозе назад успомніў, як дзед лячыў яго і няўсцерп закарцела пабыць на тым самым месцы. Даўно прыцягваў яго той маліннік. Як магнітам да яго цягнула. У сне колькі разоў бачыў. Нехта ці нешта клікала яго туды…

Ніштаватая дарога ўжо была і да Бобрыка.

Ад дарогі маліннік – пачатак Чэрценя – быў недалёчка, з паўкіламетра. Воз стаяў вунь там, пад дубам, а во на гэтым узгорачку сядзеў дзед Міхась – пасвістваў, клікаў да сябе гадзюку. Якой сілай ён прыцягнуў яе да сябе, што яна паслухалася і папаўзла на яго покліч? Валодаў незвычайным дарам? Гіпнозам? Ці нечым яшчэ?

Ужо налівалася чырвоным сокам каліна, але не выспела яшчэ, толькі ўбіралася ў сілу. Ён сарваў некалькі

ягадзін, укінуў у рот, пажаваў. Але горычы не адчуў, нават кісліны, – як карамельку жаваў…

І ўвесь час, як ступіў на гэты лапік, як аглядаў мясціну, – яго не пакідала трывожнае адчуванне: як быццам нехта цікаваў за ім, сачыў, што ён робіць. Ён колькі разоў акідваў кустоўе – мо і сапраўды хто ёсць акрамя яго, але позірк ні на што не натыкаўся. Трывога то знікала, то нараджалася зноў.

Ззаду нешта падазрона зашамацела – як паўзло што нябачнае. Такі шолах быў яму знаёмы, – ад такога шолаху заўсёды ёкала сэрца, але да тае пары, калі вока не заўважала гадзюку…

Ён рэзка азірнуўся, каб заспець нечакана тое, што пагражала яму.

І – жахнуўся, скалануўся ад страху. Акурат як і тады, у далёкім дзяцінстве, як працяло яго токам з ног да галавы, калі перад вачыма выстыркнулася гадзючыная галава… І тут, перад яго вачыма, удвая большая, чым тая, якую дзед Міхась разарваў надавая, у таўшчыню жэрдкі гадзюка, падняўшы гэтак жа, як і тады, галаву, глядзела пільна на яго – метры тры было да яе. Паўзла, даганяла, каб укусіць, ды яго раптоўны позірк перагарадзіў ёй дарогу?

Тая ці не тая? Ён памятаў, што дзед тады выцягнуў з кустоў нейкую чорную, з перламутравым пералівам, а тая, з якой біўся вужык, баронячы яго, была шэрай, як гнілая вяроўчына-канат – акурат як гэтая во, толькі значна большая і таўшчэзная…Няўжо дажыла да такой пары і ўвесь час трымала на яго злосць і крыўду? За вужыка крыўдавала, што тады перамог яе і не даў уджаліць?

Дык гэта ты, выходзіць, клікала-паджыдала мяне тут увесь час? У сны мае прыходзіла, магнітам прыцягвала мяне? Укусіць хочаш? Падкрасціся і пекануць за нагу? Але ж я не ў падраных нагавіцах цяпер. Хіба да твару падскочыш, у шчаку ўвап’ешся?..

Але ці здольная ты на гэта – ці адарвешся са сваёй вагой ад зямлі? Але хто цябе ведае… Ты і мудрая, і кусачая… Ды я ж, каханенькая-родненькая, кусаны-перакусаны – і табой, і жыццём…

Страх прапаў адразу ж, як убачыў яе. Страх у чалавека жыве да тае пары, пакуль вока не ўбачыць пагрозу. Гадзюка не рухалася, як здранцвела, толькі доўгі хвост ледзь заўважна ўздрыгваў, выдаваў нервознасць злой істоты.

Васіль выхапіў з-пад ног ламачыну і замахнуўся.Дзіўна, але гадзюка не варушылася – не ўцякала, але ж і не нападала. Як усё роўна чакала, калі ён шпурне патарчаку ў яе, нават трохі да зямлі прыгнулася, як на плаху галаву клала. Як усё роўна на смерць да яго прыйшла…

Казаў яшчэ дзед Міхась, што калі гадзюка ўкусіць каго, то пасля сабе смерці шукае – выпаўзае на дарогу пад колы вазоў ці машын, альбо паўзе да ўкушанага, каб забіў яе… Байкі можа, а мо і не байкі, але ўсё ж і ў байках-паданнях закладзена нейкая праўда і выснова…

Ён са злосцю адкінуў ад сябе дручок, плюнуў у яе бок, вылаяўся:

– Пшла адсюль, тваю маць, чаго ўставілася? На які хрэн ты мне здалася, га?

Адышоўшы, не вытрымаў, азірнуўся: яна не перамяніла сваёй позы.

Запознена адчуў і зразумеў, што яна не трымала на яго злосці. Адчувала сябе вінаватай, а пра тое сказаць не магла – не ўмела?..

Ён пайшоў і сеў у легкавушку.

Доўга сядзеў, няўцямна гледзячы перад сабою, трымаючы рукі на стырне.

Адчуваў ён сябе ў гэты момант тым пастушком, які змагаўся з гадзюкаю, і абаронцам у яго быў яго сябар

Вужык-Тужык...

... Вужыку было наканавана стаць вужыным Царом.

А яны, як вядома, дажываюць да пяцідзесяці гадоў…

Ён адчуў адразу, што ад хлопчыка, які пасвіў кароў, сыходзіла дабрыня. І захацелася яму пасваволіць. Адчуў яшчэ, што хлопчык не з палахлівых, што будзе гуляць з ім і не пакрыўдзіць…

Таму ён цікаўна звесіўся над яго галавой, прамовіў:

– Я пагуляць з табой хачу…

Пастушок пачуў ці не, не зразумеў, але абрадавана ўзяў яго ў рукі, і вужык яшчэ больш пераканаўся – ад рук сыходзіла не толькі цяпло, а і давер.

– Вужык! – абрадваўся хлапчук. – Вужык-тужык! І ты тут адпачываеш?

– І я! – адказаў ён. – Я яшчэ малы, і таму хачу пагуляць з табой. Я яшчэ ніколі не гуляў з чалавекам. Я бачыў ужо людзей, але баяўся да іх падпаўзаць. А да цябе не баюся…

– Бачыш, мы ўдвух аблюбавалі гэтае месцейка…

Вужыку спадабалася гуляць з пастушком. Вужык быў з разумных істотаў, і таму разумеў усё, што гаварыў яго дружбачок. Але самае прыемнае і асалоднае было тады, калі хлапчук напаіў яго малаком. О, якая гэта была смаката!

– Мяне Васільком завуць, а цябе? Маўчыш? Ці адказваеш, а я не чую цябе? А ты будзеш проста Вужык-Тужык? Добра?

– Ну і няхай – як хочаш. Мне падабаецца маё імя.

– Ну і добра. Мы паразумеемся з табой.

Вужык адчуваў сябе шчаслівым.

Ён не ведаў, адкуль з’явіўся на свет. Памятае толькі, што як толькі вылупіўся з яечка разам са сваімі братамі, то іх пахапала вялікая птушка з высокімі нагамі і чырвонай доўгай дзюбай. Ён здагадаўся нырнуць у дзірку пад пень, тым і выратаваўся ад доўгалыгай птушкі. Але доўгі час баяўся выпаўзаць на святло – яму здавалася, што яна стаіць і цікуе, калі ён выпаўзе са сваёй схованкі…

Мо на трэці дзень ён асмеліўся выпаўзці з нары. Але спачатку выглянуў, пераканаўся, што яму нішто не пагражала, а потым выпаўз увесь. Запоўз на пень, каб было бачна наўкола, каб зручней бачыць, адкуль будзе пагражаць небяспека… Супакоіўся, скруціўся кольцам, і грэўся на сонцы, нават вочы прымружыў ад задавальнення…

За колькі дзён ён прывык да Васілька, ужо не мог дачакацца, калі раніцай ён зноў возьме яго ў рукі і будзе хадзіць з ім цэлы дзень – то пакладзе яго ў кішэню, то на шыі завяжа, а то зусім запіхне ў адтуліну кашулі…

А вось тады не трэба было яму, Васільку, адпачываць каля малінішча. На адлегласці вужык чуў, што там шмат суродзічаў, якія трымаюць на зубах атруту. Вужа яна ўкусіць не зможа, а вось чалавеку можа прынесці шмат непрыемнасцяў.

Хлопец заснуў, натаміўшыся, набегаўшыся, а ён быў на варце, бярог сон сябра. Не бачыў, а адчуў, што сябру пагражае небяспека. Найперш закрычаў, каб прачынаўся, каб уцякаў хутчэй ад гэтага месца. Але пастушок, мусіць, не чуў, заснуў моцна, і тады вужык пачаў, што было сілы, дзяўбаць яго ў жывот, усё крычучы:

– Уставай, уставай, Васілёк!

Прачнуўся усё ж такі, убачыў яго суродзічку, закалаціўся ўвесь ад страху, пачаў пакрысе адсоўвацца

ад няпрошанай госці. Калі адпоўз на бяспечную адлегласць, тады ён выскачыў са сваёй хованкі і накінуўся на гадзюку. Ведаў, што яму яшчэ рана ўступаць у бойку з дарослымі, яшчэ ў яго не ставала сілаў для такой барацьбы, але ў ім, вужыку, прачнулася невядома адкуль прага не толькі абараніць свайго сябра, але і пакараць зладзейку…

Крыкнуўшы Васілю, каб не баяўся ўжо, вужык пачаў абвівацца вакол гадзюкі, усё мацней і мацней сціскаючы яе. Сам здзіўляўся, адкуль браліся сілы… Мусіць, малако памагло стаць дужым. Адагнаў, напужаў толькі гадзюку, але не задушыў яе, каб больш не палявала за пастушком, але, відаць, не разлічыў свае сілы – аслабеў сам так, што і паўзці не мог… Ды ў дадатак зноў тая вялізная птушка апусцілася на зямлю непадалёк ад яго.

“Убачыць – падкіне мяне ў паветра, раззявіць дзюбу і ўкіне ў прорву”, – падумаў з жахам вужык, ужо і вочы заплюшчыў ад страху, рыхтуючыся да самага страшнага.

Але тут жа пачуў, як затупацелі ногі яго сябра, як той пачаў крычаць пагрозліва на тую птушку, каб ляцела сваёй дарогай. Ён жа і ўхапіў вужыка, не даючы яго птушцы на спажыву…

– Дзякую, мой сябра! – падзякаваў вужык, але голас у яго быў слабы-слабы, наўрад ці мог пачуць яго Васілёк. – Ох і натаміўся я, што і дурэць не хочацца…

Альбо сустрэча з тым злым чалавекам, руку якому падаў пастушок. У яго душы больш атруты, чым у той гадзюкі, якая прыпаўзала да Васілька. Здалёку яшчэ вызначыў, што ён як тая гадзюка не спрыяе пастушку, гатовы яго звесці са свету. З-за бацькі Васілька. Рукан узлез на дуб, хацеў пачысціць бацькаву бортню, а тут і сам гаспадар з’явіўся… Ну і начысціў яму морду, навёў крывавы глянец, што на ўсё жыццё запомніў…

А добра, што Васілёк яго ў школу ўзяў. Ведаў вужык, як напалохаць Лёдзю… Шмат зла зрабіла Лёдзя і яе брат людзям, як і Васільку. Таму вужыку іх не шкода, шкода

Васілька, які шмат церпіць з-за іх…

І першы год наладжвалі яны спатканні, і на другі, і на трэці…Вужык стаў дужым і дарослым, і яго ўсе баяліся ў вужыным царстве.

17.

А аднойчы вужы абралі яго сваім Царом.

Бо надоечы, пражыўшы паўсотню гадоў, сканаў ад старасці вужыны Цар Акай. Старэйшыя вужы знялі з галавы царскую карону – з чыстага золата – і надзелі на галаву Вужыку-Тужыку. Назву яму новую далі – Дабрусь.

І з гэтай пары скончылася сяброўства Вужа і Чалавека. Можа не сяброўства, бо яно жыло ў душы кожнага з іх, а спатканні і гулі. Бо з гэтага часу было забаронена Цару выпаўзаць на сонечнае святло і тым больш паказвацца чалавеку. Бо нават і ноччу, у самай густой цемрадзі, карона свяцілася таямнічым агнём і яе было відаць здалёку... Чалавек мог забіць Цара, і разам з яго смерцю маглі загінуць усе вужы…

Таму Цар і ведаў, што яны ніколі ўжо болей не спаткаюцца.Толькі ў снах меў права з’яўляцца Дабрусь да свайго сябра. Але з’яўляцца толькі тады, калі яго сябру магло нешта пагражаць, альбо насоўвалася нейкая небяспека...

І сустрэліся яны ў вужыным царстве. Вужык-Тужык і тая, што хацела ўкусіць пастушка.

– Чаго неўзлюбіла хлапчука? – спытаў злосна Цар, гледзячы ёй у вочы. – Чым жа ён правінаваціўся перад табою, га?

Яна маўчала, не ведала, што адказаць.

– Яго карова капытом мне на хвост наступіла…

– Не поўзай там, дзе каровы ходзяць… Але пры чым тут пастушок?

Адказу Дабрусь не пачуў. Таму і не зразумеў – адчувае яна якую віну, ці засталася пры сваіх думках. Але далей высвятляць адносіны не стаў – пакінуў на пазней. Бо ёй усё роўна трэба будзе трымаць перад ім адказ…

А аднойчы зайшлося у Цара сэрца ад таго, што адчуў блізкасць свайго сябра. Васілёк збіраў маліну. Вялікім намаганнем волі прымусіў сябе Вужык-Тужык не выпаўзці са свайго жытла, пакінуць на нейкі час царскі трон. Каб хаця развітацца з сябрам, сказаць яму пяшчотныя і шчырыя словы… Стрымаўся ад спакусы, перамог самога сябе. Бо ён быў цяпер у адказе за тысячы і мільёны сваіх суродзічаў…

Потым не зразумеў, чаму войкнуў Васілёк, чаму са страхам выбег на грудок і пачаў перавязваць нагу… А калі ўбачыў, як уцякае, нырае ў шыгалле гадзюка, зразумеў: пеканула ўсё-ткі… Толькі не прыкмеціў – тая, што ён ушчуваў, ці іншая… Не ён заўважыў, дык заўважылі тое іншыя. Нічога тайнага ў вужыным царстве не адбывалася – ніколі…

Калі праз колькі дзён дзед Міхась пачаў клікаць вінаватую, сабраліся вужы на нараду. Радзіліся, каго адправіць да дзеда – усе ведалі, для чаго… Калі ўпарцілася абраная, то Цар загадаў ёй паўзці да дзеда, – нават прыкрыкнуў грозна на яе, прыгразіўшы самому расправіцца з ёю…

А то была самая вялікая ганьба для вінаватай.

Дзед разадраў яе да хваста, абкруціў нагу, тым самым выдаліў атруту з цела – і выратаваў жыццё сябра Цара..

Праз шмат-шмат гадоў прыйшоў у сны Васіля Вужык-Тужык. Адчуў, што пагражаюць яго сябру вялікія-вялікія непрыемнасці. Крычаў у сне, прасіў, каб выслухаў яго, нават рот раззяўляў, выгаворваючы кожнае слова...

Здарылася непрадбачанае, але бачанае Царом вужоў, бо ён стаў мудры-мудры, і ведаў усё-усё на свеце.

То клікаў да сябе яго вужыны Цар – Дабрусь…

Не да сябе, а да той, якая ўкусіла некалі яго.

І выгнаў з селішча Цар тую гадзюку, усе тэрміны выйшлі, калі яна павінна была сысці з гэтага свету…

– Ідзі, гадаўка, падстаў галаву Васілю – няхай ён цябе заб’е. Ты даўно смерць заслужыла.

Яна паслухалася, не пярэчыла, падпарадкоўвалася галоўнаму закону. Яна не была агрэсіўнай. Яна была вінаватай і таму гатова на ўсё.

І там, наверсе, на волкай зямлі з перасохла-перапрэлым лісцем, пачуў ён словы свайго сябра:

– Пшла адсюль! Чаго ўставілася? На які хрэн ты мне здалася…

Калі яна праз нейкі час зноў прыпаўзла да Цара, ён папракнуў яе:

– Вось бачыш, цябе не захацеў нават чалавек забіваць… Таму і нам ты тут не трэба. Ідзі шукай сабе іншае месца, калі знойдзеш, а ў нас табе няма чаго рабіць…

І перад самым яе носам зачыніліся дзверы. Зачыніліся да сакавіка будучага года…

Але яна не адпаўзала ад дзвярэй – так і ляжала на зямлі, не прымаючы ніякага рашэння. Прабягаў паўз яе змеяед. Яна не зварухнулася, не паспрабавала хаця б адпаўзці, неяк выратавацца. І ніякага страху ў яе не было, наадварот, яна чакала, калі і як найхутчэй вырашыцца яе лёс…

Звер ухапіў яе і з радасцю адзначыў, якая яна тлустая і доўгая – акурат на вячэру і хопіць…

Едучы назад, не мог пазбавіцца ад таго прыкрага

адчування, калі сустрэўся з гадзюкай. Але, гледзячы на дарогу, успамін усё больш і больш расплываўся, а потым і зусім выветрыўся з памяці…

Не даязджаючы да Гомеля з кіламетраў трыццаць, заўважыў на бетоннай дарозе чорныя жывыя стужкі.Спыніў легкавік, выйшаў з яго.З-пад нагі, спалохаўшыся, порстка вільнуў ад яго вуж. Некалькі вужоў – мо з дзесятак – раздушаны машынамі.Праз дарогу, спрэс, і ззаду, і спераду, паўзлі і паўзлі вужы. Нешта гнала іх наперад, у адным кірунку. Падштурхоўваў іх спрадвечны інстынкт ці клікаў на новае селішча, не апаганенае злым родам, вужыны Цар?

Ён паспрабаваў памагчы ім – браў у рукі і пераносіў на другі бок. Калі ж ехала машына, спыняў, тлумачыў, паказваў, каб ехалі асцярожна і не душылі жывыя істоты. Адзін з кіроўцаў пакруціў пальцам каля скроняў, паказваючы, што ў яго не ўсе дома…

18.

У вужоў працягвалася вялікае перасяленне перад Здзвіжаннем.

Вужыны Цар склікаў суродзічаў да сябе, каб перад зімовай спячкай разабрацца з абставінамі жыцця. І тысячагадовы інстынкт гнаў іх на Вялікі Сход, – і ў гэтым ім не магло нічога перашкодзіць. Нават смерць пасярод бетоннай дарогі…

19.

На тое месца ён вярнуўся праз дзень.Прывёз у багажніку дзве бляшаныя шыльды. Высек у лесе з паваленага сухога дуба два слупкі і прымацаваў на іх новыя, прыдуманыя ім, дарожныя знакі.Агарадзіў

дарогу вужоў з абодвух бакоў…

Не вытрымаў, злавіў аднаго, самага вялікага і прыгожага, патрымаў у руках. Пахукаў на галаву, як супакоіў, каб не баяўся, каб не адчуваў страху перад чалавекам. Але вуж не разумеў яго, вырываўся, што было сілы, з рук, каб не адстаць, дагнаць сваіх сяброў.

Ад’язджаючы, азірнуўся яшчэ раз, прачытаў напісанае ўжо староннім вокам:

“Спадар вадзіцель! Увага! Тут вужы перапаўзаюць дарогу. Спыніся, перачакай, не губі жывую істоту, – ты ж любіш, як і ўсе мы, жывую прыроду!”.

На шыльдзе сябра-мастак намаляваў на далонях чалавека вужыка. І быў ён, здавалася, падобны на таго, з кім некалі пасябраваў…

– Паўзіце, вужыкі, да сваёй мэты. У вас свая дарога ў жыцці і на гэтай зямлі! Хай вас абмінуць няшчасці!

На дарозе, бачыў, спыняліся вадзіцелі, прыцішвалі хуткасць. Яны былі здзіўлены, убачыўшы на ўзбочыне незнаёмы, але зразумелы знак – і, як дысцыплінаваныя кіроўцы, падпарадкоўваліся яму, чакалі, калі прапаўзе сям’я вужоў, аб’язджалі іх, саступалі дарогу.

І потым, ад’ехаўшы, ламалі галовы – адкуль узяўся той знак, – калі паспелі ўвесці яго ў правілы дарожнага руху?

Васіль Зубрыцкі задаволена ўсміхаўся, гледзячы машынам услед, адзначаў адначасова пра сябе, што выратаваў жыццё не адной паўзучай істоце – гэта і была ў нейкай меры падзяка і ўдзячнасць таму, далёкаму, з дзяцінства, вужыку…

– Добрай дарогі табе, Вужык!..

20.

Позна вечарам нехта пазваніў у дзверы.

Васіль пераглянуўся з жонкай. Яна паціснула плячыма, не ведаючы таксама, хто б гэта мог быць. Гаспадар пайшоў да дзвярэй, крутануў пластмасавы кружок, высунуў штырок замка з адтуліны.

На парозе стаяў незнаёмы чалавек. Быў ён пажылога ўжо веку, невысокага росту, у шэрым прасторным касцюме.

– Вы будзеце Васіль Зубрыцкі?

– Я.

– Вы родам з Крушнікаў? І настаўнік у вас быў Пятро Міхайлавіч Крупа?

– Так, ён, – падзівіўся нечаканаму госцю Васіль, – а вы тады хто будзеце?

– Я – Фіцнер. То я быў у лагеры разам з Міхасём Пятровічам, і то я прывёз пісьмы з лагера для яго жонкі, удавы. І для вас гадзіннік.

– Праходзьце, калі ласка, што ж мы на парозе, – апамятаўся гаспадар, яшчэ больш расчыніў дзверы, прапусціў госця ў кватэру.

– Выбачайце за позні візіт, – павінаваціўся чалавек, – ледзьве адшукаў вас... Я павінен быў прайсці да вас гадоў з пяць назад, але зваліла хвароба... А пасля згубіў ваш адрас. А потым пакуль шукалі...

– Гэта мая жонка – Марына, – знаёміў гаспадар.

– А я Міхал Генрыхавіч.

Марына пайшла на кухню і праз колькі хвілін прынесла на падносе два кубкі з гарбатай, пячэнне.

– Мо вы есці хочаце – з дарогі, дык я хуценька падрыхтую, – прапанавала гаспадыня, гледзячы на госця.

– Не, не, дзякую, а во ад гарбаткі не адмоўлюся, – Міхаіл Генрыхавіч узяў з падноса кубак, памяшаў лыжачкай, але цукар не сыпаў, аглядаў кватэру.

На сцяне заўважыў рамку з фатаграфіямі. Убачыў павялічанае фота Крупы, абрадавана сказаў:

– Шануеце, значыць, свайго настаўніка...

– Шаную, Міхаіл Генрыхавіч, ён шмат значыць у маім жыцці.

– І гадзіннік, бачу, яго на руцэ.

– Так, які вы перадалі. Дзякую. Ідзе бездакорна, ніводнага разу не аддаваў у рамонт.

“Чаго праз столькі год ён адшукаў мяне? – падумаў Зубрыцкі. – Пра што папытацца хоча?”Але маўчаў, не абганяў падзеі.

– Дык я чаго да вас, Васіль Андрэевіч, – адпіўшы колькі глыткоў гарбаты, распачаў госць пра галоўнае. – Гадзіннік мне было даручана аддаць адразу, як прыеду ў Крушнікі. А пісьмо, якое ён напісаў для вас, прасіў аддаць, калі вам будзе пад пяцьдзесят... Ён пісаў вам сённяшняму, даросламу чалавеку. Бо тады вы маглі не зразумець яго. Даруйце, што раней не прыйшоў...

Ён выняў з унутранай кішэні пінжака невялічкі пакуначак, абгорнуты шпагацікам, падаў Зубрыцкаму.

– Я загарнуў яго ў некалькіх паперах, каб не пашкодзілася і не сапсавалася.

– Дзякуй вам за пісьмо, вялікі дзякуй. Шкада, што ён вусна мне не скажа напісаныя словы.

– Шкада.

Цёплая і горкая радасць разлілася па целе. Але Зубрыцкі не спяшаўся раскрываць канверт, хаця нецярпелася тое зрабіць.

– Міхал Генрыхавіч, даруйце, а вы не ведаеце пра лёс Наталлі і яе дачок – Рыты і Марынкі?

– Ведаю. То я іх вывез з Крушнікаў, каб не наклікаць на іх большае бяды. У Магнітагорску яны. Але, на жаль, Наталлі Пятроўны няма ўжо. А дочкі маюць свае сем’і... Вам прывітанне шлюць. Запрашаюць да сябе ў госці... Рыта – кіруе галоўпачтамтам. А Марына – выкладчыца біялагічнага інстытута...

Васіль нахмурыўся. Вестка апякла сэрца. “У Магнітагорску? Дык вось чаму Рыта не абзывалася – не хацела выдаваць сваё месца жыхарства. Эх, Рыта, Рыта, каб жа ты ведала, што ты нарабіла... Я ж пра цябе думаю ўсё жыццё...”

Хацелася радасна сказаць: “Так, наведаюся да іх, і ў самы бліжэйшы час!” Але прамовіў як бы абыякава:

– Добра. Дзякую вам, што напомнілі мне пра дзяцінства. Хаця яно і нялёгкім было, але там быў Міхась Пятровіч, мая маці, мой брат, быў Вужык, з якім я сябраваў...

Госць не зразумеў пра вужыка, але перапытваць не стаў.

Дапіўшы гарбату, падзякаваў. Устаў з канапы.

– Мне пара ўжо. Дзякую за пачастунак.

– Дзякую вам за памяць пра майго настаўніка.

– То вам дзякую, што вы памятаеце пра яго. Цудоўны быў чалавек. Паўстаннем у лагеры кіраваў. А колькі ён нам цікавага панарасказваў, што і да сёння помню. Хай яму добра спіцца на тым свеце.

І, развітаўшыся, госць пакінуў гаспадароў.

Зубрыцкі сеў на канапу, прымружыў вочы, адкінуўшы галаву на спінку, маўкліва сядзеў, думаючы і ўспамінаючы тыя далёкія гады.

Хацелася адразу ж і распакаваць пакет, абгорнуты

шэрай ніткай, але ж нешта і стрымлівала, замінала. Доўга змагаўся сам з сабою, але рука міжволі пацягнулася да пакунка... Дрыжачымі рукамі разарваў канверт, адгарнуў першую старонку пажоўклага ад часу агульнага сшытка.

“Дарагі мой Васілёк!

Праз тоўшчу часу я стукаюся да цябе. Хачу расказаць табе пра сябе, як пачуваюся тут ў сталінскім лагеры, ды і паспавядацца заадно перад табою за тое, што не тое і не ўсё даў табе, як настаўнік, як старэйшы дарадчык і сябра...

Акрамя маіх – жонкі ды Рыты з Марынкай – няма нікога радней за цябе ў свеце.Таму запознена і звяртаюся да цябе з апошнім урокам, калі дазволіць Бог з часам і здароўем, каб даказаць тое, што не дагаварыў, што не аддаў табе...”

На вочы нагарнуліся слёзы.

Ён адклаў убок сшытак. Не мог больш чытаць... Зразумеў, што не гатовы да гэтага ўрока, – не падрыхтаваўся. І не хацеў атрымаць за тое дрэнную адзнаку. Ніколі ён у школе не прыходзіў у школу непадрыхтаваным, і на уроках Міхася Пятровіча атрымліваў толькі “выдатна”.

Завіхурыла, закружыла яго будаўнічае цячэнне, вір закручваў яго так, што здавалася, не зямны шар, а ён перад ім робіць круг за кругам... Ён і радаваўся адначасова, што яго думкі адарваны ад тых, што не давалі яму спакою і штурхалі ў скроні па начах. Цяпер жа дапаўзаў да ложка і падаў, як забіты...

Праз тыдняў два здалі аб’ект – жылы дом, і напружанасць спала, зусім знікла, і ён здзівіўся гэтаму. Здзівіўся і адзначыў адначасова, што ў яго душы пасялілася замест ранейшай трывогі неачканая радасць і добры настрой.

Яму захацелася дадому. Ён падумаў пра тое, што

папросіць жонку, каб яна запарыла яму пахкай гарбаты, і ён усядзецца на канапу на ўсю ноч і будзе здаваць іспыты свайму настаўніку. Васіль нават і пачуў яго голас: “Ну, што, жэўжыкі, хто смелы да дошкі выйсці?”

Цяпер да яго прыйшла смеласць, і ён прыдзе ў клас падрыхтаваны і спакойны.

21.

А дома, калі пераступіў парог, сказала жонка неяк прыветна і весела:

– Зінчук званіў. Прасіў наведацца. Падбадзёрыў, што ёсць добрая навіна для цябе. Да шасці будзе чакаць...

І ён, усё адклаўшы, зірнуўшы на гадзіннік, падаўся ў раённую пракуратуру...

Гадзіннік для Васіля быў яшчэ і компасам – штодня ён звяраў па ім свой час і накірунак сваёй дарогі.

... Ён зноў са сваёй пакручастай сцежкі выцерабіўся на бальшак. Ён найперш зразумеў і адчуў тое, ведаў, бо ноччу Вужык зноў напомніў пра сябе: быў вясёлы, рухавы, жвавы, прасіўся, каб яго сябар узяў на рукі, пагуляў з ім.

І нават у сне адчуў салодкую прыхільнасць Паўзунка, які зняў з душы Чалавека ўсе трывогі і сумненні.

1990-2002 год

Падрыхтаванае на падставе: Анатоль Бароўскі, Том другі. Аповесці і апавяданні, — Гомель: Палесдрук, 2012.